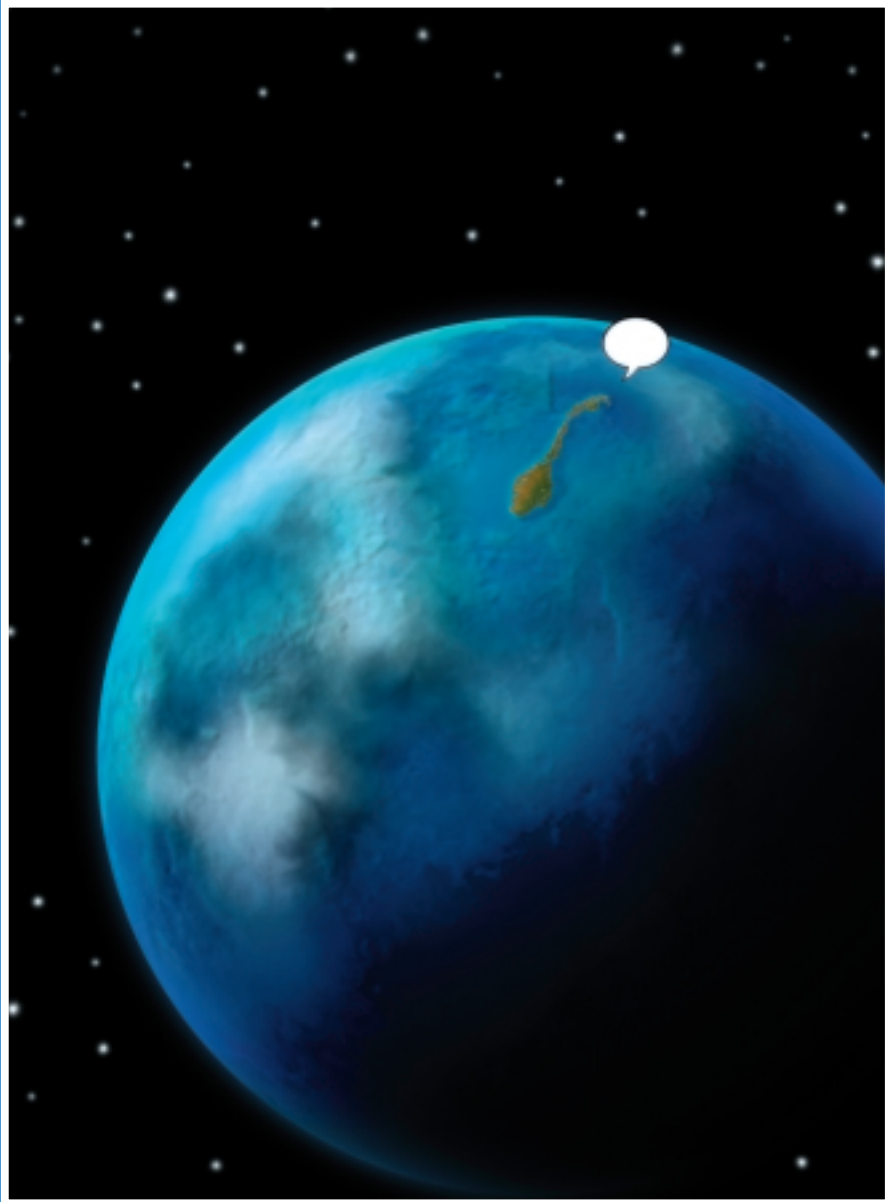

SPRÅK *nytt*

UTGITT AV SPRÅKRÅDET

33. årgang 4/2005

Quo vadis, Språkrådet?

EIN AV VÅRE språkprofessorar skreiv nyleg at 'ingen vet noe om språkrøktens framtidige organisering i Norge'. Påstanden er vel ei lita overdriving, viss det då ikkje er slik at vedkomande følgjer dårleg med. Dei som har følgt med, veit at noko har vore klart ei stund. Og no i november 2005 er alt det viktige avklara, slik at frå og med januar 2006 står statens språkoragan fram i ny skapnad. Alt går etter den planen som Stortinget og departementet har skissert.

Det nye organet blir tredje generasjon språkråd. *Norsk språknemnd* verka frå 1952 til 1972. Tilnærming mellom bokmål og nynorsk var gjeldande språkpolitikk den gongen. Frå 1972 og fram til 2004 hadde me *Norsk språkråd*. Linja med tilnærming mellom bokmål og nynorsk vart etter kvart oppgjeven. Den store reforma kom til å bli bokmålsrettskrivinga av 1980 og 2005. Tradisjonelle og moderne former vart likestilte, slik at Aftenposten i dag praktisk talt er på line med bokmålsrettskrivinga; slik var det som kjent ikkje før.

På totusentalet har det vorte berrsynt at språkpolitikken burde få eit nytt innhald og ei anna organisering,

tilpassa dei ny utfordringane som språket vårt står overfor. Åra 2004 og 2005 har vore nytta til å arbeida med dette, og no står reisverket ferdig.

Det nye namnet er *Språkrådet*. Kort – og me meiner – godt.

I den nye organiseringa blir styret oppnemnt av kulturministeren. Ein direktør har erstatta dei to tidlegare kontorsjefane (ein for bokmål, ein for nynorsk). Det gamle rådet med 38 representantar blir erstatta av fire mindre fagråd (maksimum ni medlemmer i kvart) – eit for rettskriving, eit for statspråk, eit for fagspråk, eit for styrking av norskens stilling i samfunnet (undervisning, media, næringsliv, språkteknologi).

Den nye språkpolitikken har eit utval sete med i over eit år. Gruppa la fram innstillinga si 27. oktober på ein større konferanse i Bærum kulturhus.

Organisering og språkpolitikk – dette har vore hovudsakene siste året. Utkastet til ny språkpolitikk blir presentert av professor Gjert Kristoffersen i dette nummeret.

Det tredje rådet er i gang.

Sylfest Jomheim

INNHALD 4/2005

1 Norsk i hundre! En ny norsk språkpolitikk	23 Teksting. To linjer som krever oppmerksomhet
8 «Det almindelige Bogsprog» i 1905 – dansk eller norsk?	26 Rumensk på ymiskvar lei
12 Futharken – vårt første alfabet	32 Filleonkel og filletante
17 Dialektnivellering på Røros og Tynset	34 Nyord
	35 Du spør – vi svarer

Norsk i hundre!

En ny norsk språkpolitikk

GJERT KRISTOFFERSEN

DEN 27. OKTOBER la en strategigruppe på syv personer, nedsatt av Språkrådets styre høsten 2004, fram sine forslag til en ny språkpolitisk strategi. Dokumentet på nesten 200 sider har tittelen *Norsk i hundre!* (Dokumentet kan lastes ned fra nettadressen www.sprakrad.no. Der finnes også mandatet for arbeidet og annen informasjon.) Artikkelforfatteren ledet arbeidet i gruppa. Norge er med dette det fjerde blant de nordiske landene som har fått utarbeidet en slik strategi. Sverige var først ute i 2002, og i 2003 fulgte Danmark opp sammen med Finland, der en utredning om finlandssvensken kom samme året.

Mandatet for gruppa var å drøfte utfordringene og sette opp målene for en nasjonal språkpolitikk. En premiss for arbeidet skulle være at framtida for norsk språk er utrygg i lys av den globaliseringen vi har sett de siste årene. Engelsk har på enkelte områder fått en stilling det aldri tidligere har hatt, og målet for arbeidet skulle derfor være å legge et best mulig grunnlag for at norsk skal være et samfunnsbærende skriftspråk også i framtida. Videre skulle gruppa skissere kulturpolitiske og utdanningspolitiske virkemidler og tiltak som gjør det mulig å takle utfordringene og å nå målene, med fokus på tiltak, holdningsbygging og strategiske mål.

Det grunnleggende perspektivet i dokumentet er at norsk i dag ikke er akutt truet som språk, men at faren for domenetap for norsk er til stede. Domeneperspektivet kan også knyttes til dagens språkløydde Norge. Norsk er både bokmål og nynorsk, og norsk sett fra dette perspektivet er bare fullverdig i det øyeblikk bokmål og nynorsk har lik tilgang til alle domener i samfunnet.

Vi må skille mellom språkendring, språkdød og domenetap. Norsk vil forandre seg gjennom import av ord og fraser fra engelsk i årene som kommer. Men en eventuell språkdød vil skje gjennom domenetap, ikke gjennom ordimport.

Mange oppfatter nye importord som fremmedlegemer, og et stort innslag av dem som et tegn på at språket er i fare. Vår holdning er at importord i seg selv ikke fører til språkdød, bare til normal og i stor grad uunngåelig språkendring. Så lenge ikke grammatikken endres, vil språket fremdeles være norsk. Språket kan med andre ord ikke umerkelig gli fra å være norsk til engelsk gjennom utstrakt ordimport. Men det finnes naturligvis både pedagogiske og kulturelle argumenter for at importord, og ikke minst fraser, skal normeres og tilpasses norsk. Ord som går ut av bruk, må like selvfølgelig tas vare på i ordbøker og arkiver. De er en

viktig del av kulturarven.

Hvorfor skal vi sikre norsk som framtidens nasjonalspråk i Norge? I hvert fall to argumenter kan føres i marken mot et styrt språkskifte til engelsk. Norsk vil for det første bli et fremmedspråk. Hele kulturarven vår og vår kollektive hukommelse vil da være lagret i og måtte oversettes fra dette fremmedspråket. For det andre, vil vi gjøre to eller tre generasjoner språklig fremmedgjort før skiftet er endelig gjennomført? Prosessen kan også ha andre sosiale omkostninger: Det er ingen grunn til å tro at den vil foregå uten sterke konflikter, uansett på hvilken måte den forutgående politiske avgjørelsen tas.

Språkpolitikkenes verdigrunnlag

Norge vil også i framtida være et multietnisk samfunn. Derfor må vi skille mellom nasjonalspråk og morsmål: Ikke alle som vokser opp i Norge, har nasjonalspråket som morsmål. I tillegg vil Norge også i framtida være preget av stort internasjonalt samkvem. Derfor trenger vi fremmedspråk.

Med utgangspunkt i den svenske utredningen *Mål i mun* foreslår vi at språkpolitikken forankres i tre grunnleggende retter som kan knyttes til den enkelte samfunnsborger så vel som til samfunnet som helhet:

- rett til nasjonalspråk
- rett til morsmål
- rett til fremmedspråk

Rett til nasjonalspråk

Rett til nasjonalspråk innebærer at hver enkelt samfunnsborger har rett til å få tilgang til nasjonalspråket gjennom best mulig tilrettelagt undervis-

ning. Vi slutter oss til sluttboka fra Makt- og demokratiutredningen, som påpeker at uten tilgang til nasjonalspråket for alle landets borgere, er ikke et reelt demokrati mulig. Ut fra dette må samfunnet på sin side ha rett til å kreve at hver enkelt borger behersker nasjonalspråket. Ett problem gjør at dette kravet likevel ikke kan formuleres som et absolutt krav. For voksne vil evnen til å lære et nytt språk variere, blant annet med utdanning, kulturell bakgrunn og erfaringer tidligere i livet. Dette gjør at kravet ikke kan gjøres absolutt overfor førstegenerasjons innvandrere, og at språktester som kvalifiseringsgrunnlag, for eksempel for statsborgerskap, vil være direkte uetisk. Her må staten i stedet legge forholdene best mulig til rette for denne gruppen både i form av undervisningstilbud og ikke minst motivering.

Rett til morsmål

Rett til morsmål innebærer at alle har rett til å få bruke og utvikle sitt morsmål som del av sin egen kultur. For at dette skal være en rett med reelt innhold, må den forstås som en rett til undervisning i morsmålet. Vårt første argument for denne retten er demokratisk. Mulighetene for å dyrke og ta vare på sin egen kultur må ikke være avhengig av språklig og kulturell bakgrunn. Da deler vi samfunnet inn i førsterangs og annenrangs borgere. Det er videre et etablert faktum at morsmålsundervisning er grunnleggende for læring.

Rett til fremmedspråk

Dagens internasjonalisering er i altfor stor grad angloamerikanisering. Engelsk må derfor ikke bli det eneste

fremmedspråket som blir obligatorisk sikret gjennom denne retten i skoleverket. I tillegg til andre europeiske språk må retten til fremmedspråk også omfatte språk utenfor Europa, som mandarinkinesisk, japansk og arabisk. Tilbudet må dessuten også omfatte minoritetsspråk som er i bruk i Norge i dag. Personlig er jeg likevel i tvil om eget morsmål, når det ikke er norsk, skal kunne gjelde som et andre fremmedspråk i tillegg til engelsk. For meg blir dette en måte å avgrense fremmedspråksbegrepet på som bare sikrer samfunnets behov for fremmedspråkskompetanse. Den enkeltes rett til få tilgang til fremmedspråk blir ikke ivarettatt.

Språkpolitiske mål

Vi setter opp to hovedmål for den nye språkpolitikken:

- 1 Å hindre domenetap for norsk: Norsk skal også i framtida brukes innen alle domener i samfunnet, også der bruk av fremmedspråk er nødvendig.
- 2 Å oppnå reell likestilling mellom bokmål og nynorsk: Nynorsk og bokmål må bli reelt likestilt på alle områder i samfunnet. Dette innebærer at en må legge forholdene spesielt til rette for nynorsk som mindretallsspråk

I denne artikkelen vil jeg i tråd med mandatet legge mest vekt på det første hovedmålet. Men de to målene kan ikke ses uavhengig av hverandre. Domeneproblematikken er i høy grad relevant også for forholdet mellom nynorsk og bokmål.

Å hindre domenetap for norsk

Med *domenetap* til engelsk mener vi en

situasjon der norsk er blitt erstattet av engelsk og ikke lenger er i bruk innenfor et gitt samfunnsområde. Vi bruker *ikke* begrepet om selve prosessen der norsk gradvis blir erstattet av engelsk innenfor et domene. For oss er altså ikke domenetapet et faktum før norsk er så å si helt erstattet av engelsk og domenet er tapt.

I dag er ingen domener gått tapt til engelsk, men noen domener er inne i en prosess der engelsk i økende grad vinner innpass. På sikt kan dette føre til domenetap. På disse domene må målet være det vi i samsvar med de andre nordiske utredningene kaller *parallellspråklighet*. Vi bruker dette begrepet med to noe ulike innhold. På domener der språket brukes i daglig kommunikasjon, innebærer parallellspråklighet at norsk blir brukt i alle situasjoner der bruk av et fremmedspråk ikke er nødvendig. Når språket derimot er en del av et «produkt», for eksempel en roman, en film eller et dataspill, innebærer parallellspråklighet at det finnes et bredt utvalg av norskspråklige produkter som hevder seg i konkurransen med engelskspråklige produkter.

Domener er ikke omgitt av vanntette skott, og det som skjer på ett domene, får lett konsekvenser på et annet. Går for eksempel det norske fagspråket tapt innenfor høyere utdanning, kan det fort få konsekvenser både i arbeidslivet og lenger nede i utdanningssystemet, fordi kandidatene ikke har fått med seg et norsk fagspråk som de kan formidle kunnskapene sine med i sin senere yrkesutøvelse.

Etter vår mening er det ingen tvil om at innsatsen de nærmeste årene

først og fremst må rettes mot to domener, nemlig høyere utdanning og forskning, og den internasjonalserte delen av næringslivet.

Høyere utdanning og forskning

I dag er engelsk i ferd med å overta som det vi kan kalle primærpubliseringsspråk for forskning. Forskningen er internasjonal, og må publiseres på et språk som hele det potensielt interesserte forskersamfunnet forstår. Dette er det lite vi kan gjøre med. Formidling av norske forskningsresultater overfor allmennheten foregår på den annen side for det aller meste på norsk, for eksempel gjennom nettstedet *forskning.no*.

Sikring av det norske fagspråket må likevel først og fremst knyttes til det språket undervisningen foregår på. For det første skjer læring best på morsmålet. Det er ingen tvil om at dette gjelder for barn, og det finnes etter hvert også god dokumentasjon på at det gjelder studenter. Derfor bør hovedprinsippet være at begynnerundervisning skjer på norsk, og så kan engelsk innføres litt etter litt. Men undervisning på norsk er også viktig fordi ferdig uteksaminerte kandidater ikke vil ha noe språk de kan formidle sine kunnskaper videre på når de kommer ut i arbeidslivet, dersom de ikke får med seg et norsk fagspråk. Skal kunnskapssamfunnet realiseres, forutsetter det at morsmålets stilling på dette området sikres, og ikke minst at støtten til lærebøker på norsk for høyere utdanning styrkes.

Internasjonaliseringen av høyere utdanning nødvendiggjør likevel økt bruk av engelsk. Det språkpolitiske hoved-

problemet i høyere utdanning blir derfor å finne den rette balansen mellom norsk og engelsk i det krysspresset de ulike miljøene opplever mellom internasjonalseringsbehov og behovet for å bruke og sikre norsk. Vi foreslår at det tas inn som egen bestemmelse i lov om universiteter og høyskoler at sektoren har et ansvar for at norsk fagspråk skal utvikles og brukes innenfor alle fagmiljøer, i tillegg til engelsk og eventuelle andre språk.

Næringslivet

I selskaper som opererer internasjonalt, vil mye av kommunikasjonen internt og eksternt måtte skje på engelsk eller et annet fremmedspråk. Vi kjenner ikke til at engelsk i dag i omfattende grad brukes i situasjoner der det *ikke* er nødvendig. Men det er likevel behov for språkpolitiske tiltak som best mulig sikrer at en slik utvikling ikke finner sted.

Vi tror ikke det er mulig å lovregulere dette feltet i særlig stor grad. Men næringslivet bør selv ta ansvar. Også hos voksne tyder mye på at evnen til refleksjon, resonnement og kreativ tenking er bedre på morsmålet. Da er det nærliggende å tro at produktene av denne aktiviteten også kan bli bedre om den skjer på morsmålet. Vi spør med andre ord om det finnes en optimal balanse mellom fremmedspråk og morsmål som kan ha en positiv effekt på det økonomiske resultatet for bedriften.

Det er også enighet om at næringslivet har samfunnsansvar. Det er god grunn til å vurdere om ikke sikring av morsmål og nasjonalspråk på de områdene der bedriftene har virksomhet,

bør komme inn under dette ansvaret.

Også i næringslivet må målet være parallellspråklighet. Engelsk og andre fremmedspråk må brukes der det er nødvendig. Ellers bør arbeidstakernes morsmål få forrang. Vi ser at med en internasjonalt sammensatt arbeidsstokk er det ikke i alle tilfeller selvfølgelig hva et slikt prinsipp skal innebære, men det fritar ikke for å ta dette spørsmålet alvorlig.

Behovet for et presist fagspråk

Innenfor alle domener må vi sikre at vi har et norsk fagspråk i framtida. Skal vi lykkes med dette, må terminologi utvikles raskt og effektivt i takt med den teknologiske og økonomiske utviklingen i samfunnet, og den må stilles til disposisjon for brukerne gjennom store og allment tilgjengelige digitale baser. Dette er helt avgjørende for at norsk på sikt ikke skal avgi domener til engelsk.

Situasjonen i dag er kritisk. Oversettelse av internasjonale standarder, avtaler etc. ligger sterkt på etterskudd, og organisert arbeid med terminologitvikelg ligger nede etter at Rådet for teknisk terminologi gikk konkurs for noen år siden. Enda verre er at det både i næringslivet og innenfor deler av høyere utdanning finnes holdninger som går ut på at det på visse områder ikke finnes et norsk fagspråk, og at et slikt fagspråk ikke er mulig.

At dette har fått ligge nede i flere år, er en av de største språkpolitiske unnlatelsessyndene de siste årene. Språkrådet må nå gjøres til et overordnet, nasjonalt samordningsorgan med sterk kompetanse i fagspråk og terminologi og bred kontaktflate mot samfunnet,

nasjonalt så vel som internasjonalt. Det må videre utvikles forpliktende samarbeidsformer for fagspråklig kvalitetssikring mellom ulike fagdepartement, direktorat og andre offentlige instanser. Og ikke minst må brukermiljøene, inkludert næringslivet, trekkes aktivt med i dette arbeidet.

Andre domener

Noen domener er avgjørende for at norsk skal overleve. De er ikke i foruroligende grad truet i dag. Men taper vi dem til engelsk, er dødskampen i gang. De må derfor holdes under konstant oppsyn, og stå sentralt i den språkpolitiske strategien. De viktigste er barnehagen og skolen, kultur og medier og offentlig forvaltning.

Kultur- og mediedomenet blir av mange sett på som et truet domene, særlig på grunn av utstrakt bruk av engelsk innenfor enkelte deldomener, som for eksempel populærmusikk. Så vidt vi kan bedømme, er imidlertid dette feltet i dag preget av en relativt robust parallellspråklighet. Norskspråklige kulturprodukter hevder seg med få unntak godt, selv om de på noen felter, som for eksempel film, kan være i mindretallsposisjon.

Et domene som mange ser på som, om ikke truet, så truende, er informasjonsteknologien. Her skjer så å si all produktutvikling først på engelsk, og produktene blir ofte først lansert på det norske markedet på engelsk og senere solgt parallelt med eventuelt norske versjoner. Når denne teknologien oppfattes som truende, er det fordi den har fått en enormt viktig og synlig posisjon i hverdagen til de fleste av oss. Her peker vi på at den hand-

lingsplanen som daværende Norsk språkråd la fram i 2001, ennå ikke er satt ut i livet. Vi slutter oss til denne planen, og peker særlig på at en norsk språkbank må realiseres snarest. Hvis ikke, kan språkteknologi bli det domenet norsk tapte før det ble realisert.

Likestilling nynorsk-bokmål

Formelt er nynorsk og bokmål likestilte målformer. Reelt er dette langt fra tilfellet. For eksempel er nynorsk stengt ute fra den nasjonale pressen. Nynorsk brukes ikke i teksting av kino-film, og nynorsk er knapt i bruk i næringslivet. Spissformulert sier gruppa at så lenge en slik situasjon består, kan norsk, forstått som to *likestilte* målformer, ikke sies å være fullt ut samfunnsbærende. Nynorsk bærer i dag ikke sin rettmessige del av denne børen.

Et viktig mål må være at nynorsken tas i bruk redaksjonelt i den nasjonale pressen. Dersom nynorsken synliggjøres på denne måten, vil det være lettere å få aksept for bruk av nynorsk i andre sammenhenger, for eksempel i næringslivet. Det vil da også være lettere å skape forståelse for og tilslutning til at obligatorisk sidemål i den videregående skolen må opprettholdes.

I tillegg må det offentlige aktivt bruke sin markeds-makt der det er mulig, for å tvinge gjennom parallell-utgaver av dataprogrammer etc.

En samlet språkpolitikk

Språkpolitikk er i dag definert som en del av kulturpolitikken. Samtidig blir kulturpolitikk i den offentlige diskusjon vanligvis avgrenset på en måte som gjør at språkspørsmål og språkpolitikk blir usynlig. Språkpolitikk må

derfor for det første *synliggjøres* som en viktig del av kulturpolitikken. Den er for eksempel en viktig begrunnelse for de offentlige støtteordningene innenfor kulturlivet. Men fra et språksikringsperspektiv er språkpolitikk *mer* enn et avgrenset kulturpolitisk anliggende. Derfor må det utformes en språkpolitikk, i hvert fall for de departementene som til enhver tid har ansvaret for utdanningspolitikk, nærings- og handelspolitikk og offentlig forvaltning. Språk er en forutsetning for samfunnsdannelse. Følgelig har all utforming av politikk et språkpolitisk aspekt.

Vi trenger en *samlet* språkpolitikk, behandlet i Stortinget, som omfatter forholdet mellom norsk og engelsk, forholdet mellom nynorsk og bokmål, normering, minoritetsspråk og arbeidet med forståelig språk i forvaltningen. Alle deler av forvaltningen må ta et ansvar for å gjennomføre språkpolitikken på sine områder. Kulturdepartementet har et særlig ansvar for å påse at det blir gjort.

Det nordiske perspektivet hører også med i dette bildet. Det at norsk kan brukes innenfor et språksamfunn som består av ca. 20 millioner mennesker fordelt på fire land, gir en styrke i forhold til trusselen fra engelsk som må utnyttes på beste måte, blant annet gjennom arbeidet i Nordens språkråd. I en situasjon der den internordiske forståelsen synes å gå ned, er det særlig viktig å sette inn tiltak i skolen.

Språkrådets formål og virkeområde

Vi foreslår tiltak som vil koste atskillige millioner. Men unnlater vi å gripe fatt i utfordringene nå, kan det koste det norske samfunnet atskillig mer i

framtida, økonomisk, og ikke minst sosialt. Vi har å gjøre med gradvis utvikling, der det ikke vil være så lett å identifisere punktet der det er for sent å snu.

Skal en språksikringspolitikk lykkes, er det viktig at vi har et effektivt og kompetent offentlig organ som kan ta det overordnede ansvaret på området. Språkrådet må derfor sikres en sentral rolle som premissleverandør og iverksetter av framtidens språkpolitikk, og gis et samlet ansvar for språkpolitikk i Norge. Unntaket er ansvar for minoritetsspråk som har egne institusjoner for det, som for eksempel samisk i dag.

En av Språkrådets oppgaver må bli å føre tilsyn med at de tre rettene nevnt ovenfor respekteres, både i annen lovgivning og i praktisk politikk. En naturlig følge av dette er at Språkrådets formål og virkeområde må slås fast i lovs form. Bare gjennom en lov får Språkrådet den legitimiteten det vil være avhengig av for å fungere etter dette formålet.

Litteratur

Brandt, S. S. og V. Schwach. *Norsk, engelsk og tospråklighet i høyere utdanning*, NIFU STEP Arbeidsnotat 18/2005. Oslo: NIFU STEP, 2005.

Grønvik, A. K. «Ja, der har vi ikke noe valg, det er jo ikke noe alternativ.» Hovedoppgave, NTNU, 2003.

Handlingsplan for norsk språk og IKT. Oslo: Norsk språkråd, 2001.

Kulturpolitikk fram mot 2014. Stortingsmelding nr. 48. Oslo: Det kongelige kultur- og kyrkjedepartement, 2002–2003.

Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket. Statens offentlige utredningar 2002: 27. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer, 2002.

Sprog på spil. Et udspil til en dansk sprogpolitik. København: Kulturministeriet, u.å.

Tandefelt, M. *Tänk om ... Svenska språknämndens förslag til handlingsprogram för svenskan i Finland*. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken, 2003.

Østerud, Ø., F. Engelstad og P. Selle. *Makten og demokratiet*. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2003.

Retting

Under sluttredigeringa av Ottar Grepstads artikkel i Språknytt nr. 3 2005 blei diverre Arne Garborg, ikkje Elias Blix, ståande som forfattar av fedrelands-salmen «"Gud signe vårt dyre fedreland», og det var som kjent Blix-salmane, ikkje liturgien, dei første kyrkjesokna innførte i 1892.

«Det almindelige Bogsprog» i 1905 – dansk eller norsk?

KJELL IVAR VANNEBO

IDAGBLADET FRA 1903 finner vi en artikkel med overskriften *Uroligheder paa Maanen. Vulkanske Udbrud?* Artikkelen handler om mulig vulkansk aktivitet i månekrateret Linné, og det ene avsnittet lyder slik:

Holder denne Hypotese Stik, rører de vulkanske Kræfter sig altsaa endnu med megen Voldsomhed paa Maanen. Men Linné har i den seneste Tid voldt Astronomerne nyt Hovedbrud. Ved Maaneformørkelsen den 17de Oktober 1902 iagttog man nemlig en brat Utvidelse af Krateret. Efter formørkelsen var Kraterets Diameter dobbelt saa stor som før. Dag efter Dag trak Krateret sig ogsaa atter sammen og skrumpet saa langsomt ind til sine normale Dimensioner.

(Sitert etter Roksvold 2005: 748f.)

Utdraget er et eksempel på «det almindelige Bogsprog» eller den dansk-norske skriftspråksnormen slik den kunne være i tida rundt 1905. Av grafiske trekk merker vi oss at substantivene fortsatt er skrevet med stor forbokstav, og at *aa* blir brukt der offisielt norsk språk etter 1917 har *å*. Når det gjelder ortografien, ser vi at *Kræfter* er skrevet med *æ*, preposisjonen *af* med *-f*, *endnu* og *ind* med *-nd*, pronomenform-

en *sig* med *-i*, og at ordene *Stik*, *-brud*, *brat*, *nyt*, *trak* har enkel konsonant i utlyd. Av danske fonologiske trekk finner vi de stemte konsonantene *-d* (*Udbrud*, *-hed*) og *-g* (*iagttog*), men vi ser også at i *Utvidelse* er forleddet skrevet med ustemt konsonant. Blant morfologiske trekk finner vi den danske flertallsformen *Astronomerne* med *-r*, men samtidig ser vi at *-et* er brukt i preteritum av verbet *skrumpe*, der den danske normen ville ha hatt *-ede*. Endelig kan vi merke oss at substantivfrasene *denne Hypotese*, *de vulkanske Kræfter* og *den seneste Tid* alle har ubestemt form av kjerneleddet – altså ikke konstruksjoner med overbestemt substantiv slik det er vanlig i norsk syntaks.

Samlet sett kan vi si at språkformen i det korte tekstutdraget overveiende er dansk, men at den også inneholder enkelte norske språkmerker. Og dette er egentlig ganske typisk for mye av det som ble skrevet i Norge ved inngangen til 1900-tallet, og som karakteriserte den språknormen som gjerne ble omtalt som «det almindelige Bogsprog». Opphavlig var denne normen dansk, og den holdt seg stort sett dansk gjennom hele 1800-tallet selv om den politiske forbindelsen med Danmark var brutt, og selv om avstanden mellom den danske skriftspråks-

normen og det norske folkemålet ble stadig klarere dokumentert ut gjennom hundreåret. Kravet om et eget norsk skriftspråk ble også tidlig en del av den norske nasjonsbyggingsideologien, og for de som fulgte Aasens linje – eller «Bråhastens Vej» som Knud Knudsen kalte den – betydde dette et klart brudd med den danske skriftspråkstradisjonen. Men for de som valgte Knudsens egen «Gradvishedens Vej», ble det ingen umiddelbare forandringer av den danske normen, selv om Knudsen alt i 1840-åra argumenterte for den dannede norske dagligtalen som normgrunnlag og seinere – i 1880-åra – lanserte en rekke konkrete forslag til endringer i skriftspråksnormen. Enkelte, og da gjerne radikale forfattere som Bjørnson og Ibsen, støttet i begynnelsen opp om Knudsens reformforslag. Det samme gjorde Aasmund Olavsson Vinje i den perioden han var korrespondent i Drammens Tidende og brukte den dansk-norske skriftspråksnormen. Også Ole Vig støttet seg delvis til Knudsen da han redigerte Folkevennen (1852–57), som var et opplysningsblad beregnet på allmuen. Men disse sporadiske forsøkene på en mer norsk skrivemåte representerte ikke noen samlet og autoritativ omlegging av den danske skriftspråksnormen.

Den første offisielle rettskrivningsreformen i Norge etter 1814 kom i 1862. Den baserte seg på et forslag fra Knudsen, men begrenset seg til avskaffelse av bl.a. stum *-e* (*faa* for *faae*), av fordobling av vokaler for å angi stavelseslengde, avskaffelse av *ph* som tegn for *f* osv., dvs. til endringer som bare i liten grad berørte selve språkstrukturen. Neste gang vi fikk en offi-

siell endring av skriftspråksnormen, var i 1885. Da ble den 7. utgaven av skolestyrer Aars' *Rettskrivningsregler til Skolebrug* (1. utgaven fra 1866) godkjent til skolebruk av departementet. Der ble det bl.a. bestemt at en skulle innføre små forbokstaver i fellesnavn i skoleundervisningen og ved offentlige eksamener. Men de store forbokstavene ble fortsatt brukt i skjønnlitteraturen og også i avisspråket slik vi så eksempler på i Dagblad-artikkelen fra 1903. Aars' rettskrivningsregler kom som nevnt i en rekke utgaver. Den 11. utgaven fra 1894 inneholder bl.a. en departemental bestemmelse fra 1893 om valgfri bruk av ustemte konsonanter i ord som *gap*, *ek*, *gjet* osv. Ustemte konsonanter var året før også blitt innført i en rekke ord i Nordahl Rolfsens *Læsebog for Folkeskolen* (1892) sammen med mange andre endringer (bl.a. flertallsformer som *hester* (for *heste*) og *trolde* (for *trolde*). Men mer litterære ord og ord med dansk lydform skulle fortsatt ha *-e*, f.eks. *skibe*). Meningen var at elevene ikke skulle bruke alle de norske formene som de så i leseboka, men at de skulle venne seg til de norske skriftbildene. Moltke Moe, som var konsulent for språket i leseboka, skrev i innledningen at det overordnede målet var «hensynet til barnets faktiske standpunkt i det øieblik, det skal give sig ifærd med læsebogen» (sitert etter Nygaard 1945: 73).

Den store valgfriheten og de vanskelige reglene for hva som var dansk, og hva som var norsk, ble imidlertid et pedagogisk problem, og problemet ble ikke mindre ved at vi på dette tidspunktet hadde fått en befolkning der alle skulle lære å lese og skrive. Kravet

om en snarlig rettskrivningsreform kom derfor først og fremst fra lærerhold. Situasjonen ble heller ikke enklere ved at det den gang – som i seinere norsk normeringshistorie – ofte var en motsetning mellom de språkformene elevene skulle lære seg i skolen og som var nedfelt i lærebøker og rettskrivningsregler, og den normen de så rundt seg i mye av det som ble skrevet – i aviser, i kunngjøringer, i skjønnlitteraturen osv. Og denne operative, ikke-offisielle normen hadde fortsatt sin basis i den danske skriftspråkstradisjonen – ikke i norsk språkstruktur. Den operative normen var konservativ i den forstand at den ikke tok opp i seg mange av de endringsforslaga som var kommet i siste halvdel av hundreåret, jamfør for eksempel bruken av stor forbokstav som er nevnt ovenfor. Som det framgår av Roksvold (2005), brukte også alle avisene fortsatt *aa* i 1903, selv om å lenge hadde vært anbefalt skrivemåte (helt fra det skandinaviske rettskrivningsmøtet i Stockholm i 1869. I dansk ble *aa* og store forbokstaver i appellativer endelig offisielt avskaffet i 1948).

Normsituasjonen for «det almindelige Bogsprog» ved inngangen til 1900-tallet var altså i høy grad preget av vakling og usikkerhet. Rolf R. Nygaard, som har skrevet om rettskrivningsstrevet fram mot 1907, beskriver den slik:

Ortografien i 1890-årene var (...) en blanding av gammalt og nytt. Det gamle hadde godt tak, og selv reformer som hadde gjort seg gjeldende i en mannsalder og mer var ikke trengt helt igjennom, ikke engang de som var blitt offisielt anerkjent i skolerettskrivningen. På den andre siden holdt stadig flere norske

og folkelige former på å stikke fram, men tilfeldig, spredt og vaklende i de ulike stilartene og hos de ulike forfatterne.

(Nygaard 1945: 64f.)

Dansk eller norsk i 1905?

Hvor langt – eller kort – hadde så den dansk-norske skriftspråksnormen utviklet seg bort fra dansk til omkring 1905? Spørsmålet er ikke så helt enkelt å besvare, bl.a. fordi normen er forskjellig avhengig av hvilke skriftspråkssjangere vi går til, og fordi det heller ikke foreligger omfattende, sjangerdifferensierte undersøkelser som viser språkbruken i den aktuelle perioden. Svaret vil delvis også være avhengig av hvilke språklige trekk vi legger vekt på (grafiske, ortografiske, fonologiske, morfologiske, syntaktiske, leksikalske, stilistiske). Men holder vi oss til de tre hovedområdene ortografi, fonologi (lydverk) og morfologi (formverk), som Brynjulv Bleken i sin tid omtalte som «sprogstrevets sentrale anliggende» og «sprogstridens sentrale tema» – og der de to siste utgjør selve «normkjernen» (jf. Bleken 1966: 19) –, så vil nok normen i «det almindelige Bogsprog» hovedsakelig måtte sies å være dansk fram til reformen i 1907. Det var også motsetningen mellom dansk og norsk språkstruktur som Moltke Moe framhevet som det grunnleggende problem i den norske språksituasjonen i et foredrag i Bymålslaget 31. mars 1906, der han understreket at striden hos os i sin dypeste grund ikke står mellem talens bevægelighet og et bokmåls vanlige konservatisme, mellem det som er fremadskridende og det som er stillestående

– men mellom *norsk sprog* og *dansk sprog*, *norsk sprogdragt* og *dansk sprogdragt*.

(Moe 1906: 13)

Med reformen i 1907 fikk vi et avgjørende brudd med den danske normen i og med at det ikke lenger var dansk, men dagligtalen til de høyere sosiale klassene i vårt eget land som ble lagt til grunn for normeringa. Den systematiske fornorskinga som nå ble innledet, var autorisert av Stortinget, og den nye rettskrivningen ble raskt tatt i bruk ikke bare som en offisielt fastsatt norm, men i stor utstrekning også som en operativ norm i ikke-offisiell bruk, bl.a. i pressa. Allerede i 1910 hadde avisene – med unntak av bl.a. *Aftenposten* og *Bergens Aftenblad* – gått over til den nye normen. Selv om det hadde stått strid om reformen før den ble gjennomført, var det likevel en mer allmenn aksept av de endringene som ble vedtatt for bokmålet i 1907, enn av de som fulgte seinere i 1917 og 1938. I den forbindelse skal vi nok heller ikke se bort fra at den nasjonale stemningen som rådde i 1905, kan ha virket som en slags «katalysator» som forsterket

kravet om et norskere skriftspråk (jf. Vannebo 2005).

Litteratur

Bleken, Brynjulv. 1966. *Om norsk sprogstrid*. Skrifter utgitt av Det norske akademi for sprog og litteratur. Oslo: Universitetsforlaget.

Moe, Moltke. 1906. *Norsk og dansk sprogdragt. Rettskrivningssakens vei og tempo*. Kristiania: Det Mallingske Bogtrykkeri.

Nygaard, Rolf R. 1945. *Fra dansk-norsk til norsk riksmål. Rettskrivningsstrevet i bokmålet inntil 1907*. Oslo: Johan Grundt Tanum.

Roksvold, Thore. 2005. *Var avisspråket bedre før? En metodetriangulert studie av normendringer i norsk avisspråk på 1900-tallet*. Acta Humaniora. Oslo: Det humanistiske fakultet.

Vannebo, Kjell Ivar. 2005. «Unionsoppløsningen – opptakt til språkstrid». I *Språkvård* 2, 38-42, Stockholm: Svenska språknämnden.

Nynorsk faktabok 2005

I ca. 400 tabellar og figurar dokumenterer Nynorsk faktabok 2005 utviklinga i den nynorske skriftkulturen frå 1800-talet fram til i dag. Boka er den mest omfattande statistiske dokumentasjon av norsk skriftkultur som nokong har vore laga. Nynorsk faktabok 2005 ligg føre som papirutgåve og i

digitalt format på denne nettadressa: www.aasentunet.no.

Ottar Grepstad: Nynorsk faktabok 2005
Nynorsk kultursentrum 2005
785 sider
Kr 890,-
ISBN 82-92602-05-4

Futharken – vårt første alfabet

KARIN FJELLHAMMER SEIM

NÅR VI SKRIVER NORSK I DAG, bruker vi de bokstavene som kalles latinske bokstaver. De er ordnet i en fast rekkefølge når vi presenterer dem, og denne faste rekken av bokstaver kaller vi et *alfabet*. Ordet er satt sammen av navnet på den første og den andre bokstaven (*alfa, beta*) i et alfabet som er eldre enn vårt latinske, nemlig det greske. De bokstavnavnene som grekerne brukte, var ord som ikke betydde noe på gresk. De var overtatt fra eldre alfabetet for semittiske språk, der navnene på bokstavene var vanlige ord i språket.

Bokstavnavnene angir lydverdien av tegnet etter det vi kaller *det akrofone prinsippet*, som går ut på at den første lyden i navnet angir den lydverdien tegnet har. Navnene på de latinske bokstavene består derimot bare av lydverdien (f.eks. *a, e*) eller av lydverdien pluss en støttevokal foran eller etter (f.eks. *be, eff*).

I prinsippet står hver bokstav i et alfabet for en språklyd, det vi kaller et *fonem*, og det er vanlig å kalle alle fonemiske skriftsystem for *alfabetskrift*. Andre steder i verden fins det skriftsystem som ikke er alfabetiske, men som noe forenklet kan kalles henholdsvis *stavelsskrift* og *ordskrift*. Alfabetskriften er den mest økonomiske skriften hvis en tenker på antall tegn en må beherske, for det er et svært begrenset antall kontrasterende språklyder som

skal til for å bygge opp samtlige ord i et språk, neppe særlig flere enn 40 på det meste.

Alfabetisk skrift er slik sett en genial oppfinnelse, og sannsynligvis er den gjort bare én gang, selv om det nå fins mange ulike alfabetet. Det antas at alle i siste instans går tilbake på skriften til semittiske folk som bodde innerst ved Middelhavet seinest rundt 1000 år f.Kr. Men heller ikke *de* skapte alfabetet sitt fra intet, de hadde en lang skrifttradisjon i denne delen av verden å bygge på.

Fra etruskisk til latin

Grekerne overtok alfabetet fra fønikerne, som var et semittisk folkeslag. Etruskerne i Italia skal ha lært alfabet-skrift av grekerne igjen, og romerne laget sitt alfabet – det latinske – etter kanskje både gresk og etruskisk forbilde. Romerne erobret store deler av Europa, og dermed fikk det latinske språket, og ikke minst det latinske alfabetet, stor utbredelse. Til Norden kom romerne aldri som erobrere, hit kom det latinske alfabetet først med kristendommen og den kristne kirkeorganisasjonen. I dag er vi så vant til denne skriften at vi knapt tenker over at det slett ikke er noen selvfølge at språket vårt, enten det nå gjelder i dag eller for tusen år siden, må skrives med akkurat disse skrifttegnene. Men vi bør ha klart for oss at skrifttegn og

språk er to forskjellige fenomener som både kan og bør holdes fra hverandre.

Nesten tusen års forsprang

Da den internasjonale kirkeorganisasjonen etablerte seg i Norge på 1000-tallet og brakte med seg sitt eget overnasjonale språk, latin, og et eget sett skrifttegn som dette språket ble skrevet med, eksisterte det allerede et annet sett med skrifttegn her. Disse skrifttegnene kalles *runer*, og de hadde vært i bruk her i landet i bortimot tusen år da det nye alfabetet kom hit. De ble også brukt ellers i Norden og på De britiske øyer, og i den eldste tiden fins det dessuten runeskrift en del steder på kontinentet.

Også runene er en alfabetisk skrift, og vi møter den første gang i det andre hundreåret av vår tidsregning, ifølge arkeologisk datering av de eldste gjenstandene med runeinnskrift, som er løsgjenstander som våpen, smykker og kammer. Funnene er spredt tynt utover store deler av Europa, med tettere konsentrasjon i det som i dag er Danmark og Sør-Sverige. Ut fra det vi kjenner til nå, er den eldste sikre runeinnskriften funnet på Fyn, og den står på en beinkam datert til ca. 160 e.Kr. Den nest eldste står på en lansespiss fra Toten fra ca. 180 e.Kr. Etter hvert kom det også runeinnskrifter på stein, og her er det Norge og Sverige som har de eldste.

Eldre og yngre futhark

Denne eldste runeskriften regnes som fellesgermansk. Men på kontinentet ser det ut til at den forsvinner etter hvert som kristendommen kommer med det latinske alfabetet. På den andre siden av Den engelske kanal og i Nor-

den eksisterte de to skriftsystemene videre side om side i lang tid. I Norge gikk antakelig runene av bruk som utbredt og levende skriftsystem før reformasjonen, men det er vanskelig å tidfeste det nøyaktig. De såkalt etterreformatoriske runeinnskriftene i en del norske bygder representerer neppe kontinuitet fra middelalderen. De er sannsynligvis kommet i omløp igjen via runer i trykte bøker.

Det har vært en del diskusjon om hvilket middelhavsalfabet som kan ha vært forbildet for runene, og hvilken folkegruppe som skal få æren av å ha lagd runeskriften. De fleste runeforskere mener nå at det latinske alfabetet stod modell. Den eller de som konstruerte runeskriften, har vært germanere som kjente Romerrikets språk og skrift, men som ønsket et eget alfabet for sitt språk. Hvorfor de ikke nøyde seg med bare å overta det latinske alfabetet, vet vi ikke, og vi vet heller ikke hvem de var, og hvor de bodde. Men det ser ut til at det var et poeng å markere seg som annerledes, for ikke bare er skrifttegnene litt forskjellige fra de latinske, men også rekkefølgen de presenteres i, avviker sterkt fra rekkefølgen i alle andre alfabeter. Det latinske og det etruskiske alfabetet hadde overtatt rekkefølgen i det greske, som var overtatt fra det fønikiske alfabetet. Andre avleggere av det greske alfabetet, f.eks. det kyrilliske, overtok den greske bokstavrekkefølgen. Men de runeinnskriftene som bare lister opp alle skrifttegnene i dette skriftsystemet, viser en helt annen rekkefølge. Den ser med noen små variasjoner slik ut i normaliserte runer og deretter skrevet om (*translitterert*) til latinske bokstaver:

ƿ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ
fuparkgw:hnijpærs:tbe mlj do

(Inndelingen i tre grupper atskilt med et skilletegn som ser ut som et kolon, blir forklart nedenfor.)

Hva de som brukte denne tegnrekken, kalte den, vet vi ikke. I vår tid har runeforskerne kalt den *futhark*, etter lydverdien av de seks første runetegnene (der <þ> står for en frikativ konsonant lik den som skrives <th> i engelske ord som 'thing').

Det skiller mellom *den eldre futharken* (grovt sett før vikingtiden) med 24 runer, som er den som er gjengitt ovenfor, og *den yngre futharken* (vikingtiden og seinere) med bare 16 runer. Den yngre futharken er nordisk, ikke fellesgermansk. Etter at runeskriften møtte det latinske alfabetet i Norden på 1000-tallet, ble utvalget av runeskrifttegn gradvis utvidet igjen, slik at det rundt 1200 var omtrent like mange runetegn som latinske bokstaver. På denne tiden finner vi også de første forsøkene på å ordne runene i samme rekkefølge som det latinske alfabetet, men det skjer bare sporadisk. På norsk område er det bevart bare fire innskrifter med runene listet opp i denne rekkefølgen, mot over 70 innskrifter med runene i futhark-rekkefølgen.

Den yngre futharken med 16 tegn har flere varianter i vikingtiden. Her skal gjengis bare den varianten som ble grunnlaget for den utvidede runeskriften i Norge etter vikingtiden:

ƿ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ
fuparkw:hnijs:t b m l r/y

Det er denne 16-tegns-futharken som

opptrer i de vel 70 innskriftene som er nevnt ovenfor. Selv om det totale skriftsystemet utvides, utgjør de 16 runene i futharken fortsatt en sluttet enhet, et grunnalfabet som brukes i opplisting. Bare noen få av de vel 70 futharkene har fått føyd til et par-tre nye tegn til slutt, og aldri er det noen fast rekkefølge på disse nykommerne.

Når to av runene ovenfor er translitterert med alternative bokstaver (a/o og r/y), skyldes det at de skifter lydverdi i løpet av den perioden denne futharken var i bruk. Eldre norrønt språk hadde nasale vokaler (som i fransk) og rune nummer fire betegnet en slik nasal vokal før den ble en o-rune. Den sekstende runen betegnet «palatal r», en egen konsonantlyd som var forskjellig fra den andre r-en i urnordisk og eldre norrønt. Da de to r-lydene falt sammen i én lyd i vikingtiden, ble den ene runen ledig, og den sekstende runen ble da tatt i bruk for vokalen /y/.

Både den eldre og den yngre futharken deles i tre avdelinger, atskilt med skilletegn i gjengivelsene ovenfor. Disse avdelingene kalles *ætter*, en betegnelse som bare er overlevert i nokså unge, islandske kilder. Kanskje er *ætt* her samme ordet som vi har i moderne norsk, og som betyr 'slekt', kanskje er det heller et gammelt ord for 'gruppe av åtte', dannet ved i-omlyd av ordet 'åtte' (jf. mål – mæle, få – færre). I den eldre futharken var det jo åtte runer i hver *ætt*. Hva tredelingen opprinnelig var godt for, vet vi ikke.

Hemmelig skrift

Det vi kan se, er at denne tredelingen i *ætter* brukes som grunnlag for «hem-

melig» skrift, en sifferskrift, i de yngre runene. Hver enkelt rune kan angis entydig ved ætt-nummer og plassen i ætten, for eksempel «tredje ætt, femte rune». Siden *ættene* telles bakfra, mens *runene* innenfor hver ætt telles forfra, er dette r-runen. Sifferrunen, også kalt «lønnrunen», for r kan variere i utforming, men tallene tre (for *ætt*) og fem (for *plass* i ætten) kan angis med for eksempel tre skråstreker på den ene siden av en loddrett strek og fem skråstreker på den andre siden. Det er ikke funnet noen forekomster av lønnruner med eldre runer, men selve inndelingen eksisterte altså før vikingtiden.

Runene har ikke bare nummer, de har også navn. Akkurat som de fønikiske bokstavene hadde runene navn som betydde noe, men selve navnene har ingen likhet med de fønikiske. Runenavnet viser lydverdien etter det akrofone prinsipp. I norrøn tid het f-runen *fé* 'fe, krøtter, rikdom', m-runen *maðr* «menneske», i-runen *íss* 'is' osv.

Skriftsystemet i vikingtiden

Translittereringen av runene i den yngre futharken gjør at skriftsystemet virker defekt, idet det tilsynelatende mangler tegn for mange lyder som vi vet fantes i språket. Her må vi skille skarpt mellom translitterering og lydverdi. Translittereringen er konvensjonell og bygger i siste instans på en lydverdi, men for de yngre runene er ikke translittereringsbokstaven og lydverdien av runen angitt med latinsk bokstav lenger den samme.

Da de eldre runene gikk av bruk (etter en lengre overgangsperiode med flere utviklingssteg), forsvant blant annet g-, p- og d-runen. De rune-

tegnene som overtok lydverdiene deres, var henholdsvis k-, b-, og t-runen, som nå fikk to lydverdier. For eksempel ble k-runen, ᚔ, tegn for både /k/ og /g/, men runen translittereres fortsatt k, etter det vi kan kalle *primærverdien*, som er den lydverdien som framgår av runenavnet *kaun* «byll». Det som skiller /k/ og /g/ (og også parene /p-/b/ og /t-/d/), er om konsonanten er stemt eller ustemt. Vikingtidens runeskrift skilte ikke mellom stemt og ustemt plosiv konsonant (hvis de ellers ble artikulert samme sted i munnhulen), selv om de fortsatt ble uttalt likt. En skilte heller ikke mellom de høge og mellomhøge vokalene i skrift, slik at /i/ og /e/ ble skrevet med samme runetegn, nemlig i-runen, ᚔ, som translittereres i etter primærverdien og runenavnet *íss*. U-runen, ᚱ, som translittereres u etter primærverdien, var ikke bare toverdig, den hadde flere *sekundærverdier*, idet runen i begynnelsen av denne runeperioden skulle angi både de høge vokalene /u/ og /y/ og de mellomhøge /o/ og /ø/, i tillegg til å være et motstykke til den latinske bokstaven <v>.

Dette er noe skjematisk og forenklet framstilt, men det skulle vise at skriftsystemet slett ikke var defekt, men derimot ganske merkelig og fremmedartet i den gjennomtenkte måten tegnene ble skåret inn på. Hvorfor de nordiske runeristerne gikk til dette drastiske skrittet, er ikke lett å si, men det har vært lansert mange forklaringer. Utviklingen fra et alfabet med 24 tegn til et med 16 tegn, hvorav en del var flerverdige, er iallfall ganske enestående i alfabethistorien.

Vi kan se på en sein vikingtidsinn-

skrift, først i translitterering og deretter transkribert til vanlig norrøn normalortografi med latinske bokstaver. Lang konsonant blir vanligvis ikke markert med dobbeltskriving i runeortografien, og ordskille er heller ikke alltid gjennomført. Innskriften står på Dynna-steinen fra Hadeland fra første halvdel av 1000-tallet:

**kunuur : kirpi : bru : þryrikstutir :
iftirasriþi : tutur : sina
: suuasmahanarst : aþaþalanti**
*Gunnvor gerði brú, Þryðriks dóttir,
eptir Ástriði, dóttur sína. Sú var mæ
hønnurst á Haðalandi*
«Gunnvor Trydriksdatter gjorde
bru etter Astrid, sin datter. Hun var
hendigste møy på Hadeland.»

Middelalderens runeskrift

Utpå 1000-tallet skjer det igjen noe nytt, noe som for oss virker mer rasjontelt enn den første omleggingen. Kontakten med det latinske alfabetet er kanskje den utløsende årsaken denne gangen. De gamle runeristerne møtte her ideen om ett skriftegn for hver kontrasterende språklyd (fonem) igjen, en idé de hadde forlatt i noen hundre år. Nå markeres det entydig hvilken

verdi runen skal ha, dels ved at det settes et punkt (en prikk) på noen av de toverdige runene for å markere at de representerer den sekundære lydverdien. For eksempel utstyres t-runen med et punkt når den skal betegne /d/: ᚛, k-runen med et punkt når den skal betegne /g/: ᚥ, b-runen når den skal betegne /p/: ᚷ, og i-runen når den skal betegne /e/: ᚢ. Derfor snakker vi om «punkterte» eller «stungne» runer i middelalderen. Dels lages det distinkte enverdige runetegn ved å gi tidligere formvarianter av flerverdige tegn ulike lydverdier. Fra ca. år 1200 har alle runene i prinsippet blitt enverdige igjen (de angir nå altså bare én lydverdi), og runeristerne har i tillegg forsøkt seg med noen tegn som skal tilsvare såkalt overflødige latinske bokstaver som C, Q og X.

Det gamle systemet med flerverdige runer var likevel seiglivet. Det levde videre ved siden av det nye, for det var ikke absolutt obligatorisk å «punkttere» en flerverdig rune. Hvis runen er punktert, er den entydig tegn for sekundærverdien, mens derimot en upunkttert rune fortsatt *kan* opptre med flere lydverdier så lenge runene er i levende bruk.

Uttalen av *kontreadmiral*

Det verserer om dagen to uttaler av ordet «kontreadmiral» i mediene: én med trykk på den første stavelsen og én med trykk på e-en i «kontre-». Språkrådet mener at den første uttalen er den riktige (tradisjonelle).

Våre kilder er rettskrivningsordbøker og uttaleordbøker. På fransk, som ordet kommer fra, har «contre-amiral»

trykket på den første stavelsen. «Kontreadmiral» er ifølge Ordbog over det danske sprog «en af de lavere admiralsgrader; i den danske flaaede (fra 1771) betegnelser for søofficer, der rangerer lige under viceadmiralen».

Marinen bruker uttalen med trykk på e-en, men Språkrådet mener at den er ukorrekt.

Dialektnivellering på Røros og Tynset

UNN RØYNELAND

«På Tynset har de en dialekt som er akkurat lik Oslodialekta. Alle på Tynset snakker Oslo-ing og det litt mer finere språket. De har ikke tatt vare på dialekta si. Rørosdialekta har også kommet etter tynsetdialekta mer og mer. Snart faller dialekten helt bort. Ettersom befolkningen blir større og større, vil fler og fler som blir oppvokst i disse kommunene, kutte helt ut dialekta si. Så om noen få år vil vi ha mista dialektene.»

(Jente 17 år, Røros)

Dialektdaude har vore spådd i over hundre år, og mange i dag uroar seg over språkutviklinga, men er det slik at dialektane i Noreg ligg på sotteseng? I ei avhandling om språkleg variasjon og endring i dei to nabo-kommunane Røros i Sør Trøndelag og Tynset i Nord-Østerdalen viser eg at svaret på dette spørsmålet nok er noko ulikt i ulike område.

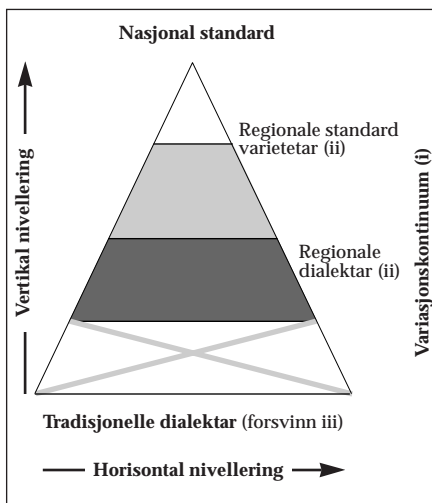
Alt talespråk vil vere i kontinuerleg endring, men i nokre område skjer endringane raskare enn i andre, og i enkelte område vil endringane vere meir prega av standardisering enn i andre. I den komparative studien av talemålet blant ungdom på Røros og Tynset går det fram at den språklege utviklinga i dei to kommunane er

noko ulik både når det gjeld retninga og farten på endringa. Dermed kan ein seie at utviklinga i desse to områda illustrerer at dialektnivelleringsprosesser ikkje nødvendigvis skjer på same måte eller i same grad overalt i landet.

Kva er dialektnivellering?

I *dialektnivellering* ligg det at forskjellane mellom ulike dialektar innafør eit område blir reduserte, og at også variasjonen innoom ein dialekt *gradvis* blir redusert. Resultatet av denne prosessen er oftast at dialektforskjellane innafør eit større eller mindre område heilt eller delvis blir borte. Dialektnivelleringsprosessen går oftast føre seg i langs fleire aksar samstundes. Som modellen på side 18 viser, skjer denne nivelleringa gjerne både langs eit horisontalt kontinuum (nivellering mellom dialektar) og i eit vertikalt hierarki (nivellering mellom dialekt og standard). Det kan også skje ei semivertikal nivellering mellom dialekt og ein regional urban dialekt.

Dialektnivellering har både ei prosesside og ei resultatside innebygd i seg. Resultatsida fører til mindre variasjon både *mellom* dialektar og *innafør* ein dialekt, medan prosessida fører til meir variasjon. Modellen illustrerer begge desse sidene.

Figur 1 Fleirdimensjonal modell for dialektnivellering (tilpassa etter Auer og Hinskens 1996)

Ein kan tenkje seg fleire ulike scenario innafor denne modellen, som også skildrar den historiske gangen i nivelleringsprosessar: I første omgang vil ein gjerne få *auka* variasjon ved at språkbrukarane får fleire alternative former til disposisjon. Vi får dermed eit utvida variasjonskontinuum mellom dialekt og standard (i). I neste omgang vil nivelleringsprosessen føre til at ein får *mindre* variasjon ved at enkelte variantar blir skubba ut over sidelina, medan andre overtek. Vi kan då gradvis få ei utkrystallisering av nye blandingsvarietetar (ii) og i somme tilfelle dialekt-daude (iii).

Språkutviklinga

I studien av talemålsendringar på Røros og Tynset gjekk det tydeleg fram at dialektane i dei to områda fjernar seg frå kvarandre. Utviklinga på Tynset er i hovudsaka prega av vertikal nivelle-

ring mot standard austnorsk kombinert med bevaring av enkelte grammatiske trekk (t.d. bestemt form fleirtal av substantiv på *-an*: *bilan, jentan, møtan*). Tynsetdialekten ser altså ut til å bevege seg i austnorsk retning, og ein kan seie at han inngår i ei austnorsk regionalisering med klare innslag av standardformer. Rørosdialekten, derimot, beveger seg snarare i ei regional trøndersk retning enn i retning av standard austlandsk. Kreftene som er verksame i denne prosessen, er nok likevel både horisontale, semivertikale og vertikale. Ein kan altså ikkje utelukke at *både* Oslo og Trondheim fungerer som språklege normideal i forhold til Røros. Vi kan på den måten seie at det skjer ei regionalisering av talemålet på Røros som dels har sin bakgrunn i «halvvegs» standardisering, og dels i bevaring og ekspansjon av regionalt utbreidde former. Generelt for begge områda gjeld det at dei språktrekka som har vidast geografisk utbreiing, held seg betre enn meir lokalt avgrensa former. Sett under eitt er likevel graden av dialektnivellering vesentleg mindre på Røros enn på Tynset.

Sagt på ein litt mindre akademisk måte betyr altså dette at der ungdom på Røros i stor grad har halde på sentrale trekk ved rørosdialekten, brukar ungdom på Tynset eit talemål som har store innslag av standard austnorsk.

Røros og Tynset ligg knappe fem mil frå kvarandre, men tilhøyrer ulike regionar både administrativt og historisk, og ligg dessutan på kvar si side av vasskiljet. I dei fleste dialektologiske framstillingar blir dialektane på Røros og Tynset plasserte innafor kvar sine

målområde – høvesvis trøndersk og austlandsk (jf. Christiansen 1973, Øverbj 1974, Helleland & Papazian 1981, Skjekkeland 1997). Dei fleste framstillingane peiker likevel på at det er mange likskapstrekk mellom dei to dialektane, og at begge er såkalla «overgangsmål».

Viktige fellestrekk mellom det *tradisjonelle* røros- og tynsetmålet er t.d. at begge er jamvektsmål utan apokope i opphavlege overvektsinfinitivar (*vårrå*, men *finne* og *hoppe*), begge har utjamningsformer i opphavlege jamvektssord (*kámmá*, *pássá*, *vukku*), begge har tradisjonelt palatalisering av lange alveolarar og alveolarsamband (*allje mannj*), og begge har kortformer i presens av sterke verb (*kjæm*, *søv*). Av dei femten variablane som eg studerte, blir heile tolv realiserte så å seie heilt likt i dei tradisjonelle dialektane i dei to områda. Men det finst også viktige målmerke som utan tvil skil dialektane i Nord-Østerdalen og Sør-Trøndelag. Det gjeld t.d. bøyinga av ubestemt form fleirtal av hankjønns- og hokjønnsord. På Røros heiter det fleire *butikka* og *vara*, medan det på Tynset heiter fleire *butikker* og *varer*. Andre skilje er at ein tradisjonelt har hatt meir monoftongering av dei gamle diftongane *ei*, *øy* og *au* i tynsetområdet enn i rørosdistriktet, der ein har halde på *au*-diftongen. Eit anna viktig skilje mellom rørosmålet og tynsetmålet er tonegangen. Der rørosmålet har ein typisk trøndersk tonegang, har tynsetmålet ein meir austlandsk tonegang.

Trass i at Røros og Tynset ligg på kvar si side av vasskiljet, og på kvar si side av amts- eller fylkesgrensa (i alle fall sidan 1600-talet), har det likevel

vore ein god del nærings- og kultur-samkvem mellom dei to kommunane, og på midten av 1990-talet vart det etablert eit regionråd for den såkalla Fjellregionen, som har til mål å styrkje hopehavet mellom kommunane i Sør-Trøndelag og Nord-Østerdalen. Men trass i eit utvida samarbeid mellom Røros og Tynset gjennom fjellregion-samarbeidet ser det altså ikkje ut til å gå føre seg noko språkleg konsolidering mellom dei to kommunane – snarare tvert imot.

Der nivelleringa av rørosdialekten har eit regionaltrøndersk resultat, har nivelleringa på Tynset eit meir regional-austlandsk og til dels standardmåls-prega resultat. Det ser altså definitivt ut til at dialektane på dei to plassane snarare blir meir *ulike* enn like. Den språklege utviklinga fører altså til at skiljet mellom dei to dialektane blir tydelegare, og at dei snarare orienterer seg mot kvar sine regionar enn mot ein felles region.

Kva er forklaringa?

Grunnane til at dialektane i dei to områda utviklar seg såpass ulikt, er mange og samansette. Ein lyt delvis gå til historia for å forstå den utviklinga, og delvis må ein sjå på kva for status og posisjon dei to dialektane har blant folk i dag. Språksituasjonen på Tynset kan ikkje *berre* forståast som utslag av vertikale nivelleringsprosessar, men har truleg også opphav i endringsprosessar som oppstod i samband med framveksten av Stasjonsbyen på slutten av 1800- og byrjinga av 1900-talet. I 1870–90 åra budde det rundt 3000 menneske i Tynset kommune, og på dei 30 neste åra steig folketalet til 4000. Det

var med andre ord relativt mange brukarar av tynsetdialekt før jernbanen vart etablert. Men mange av innflyttarane hadde ein sosial bakgrunn som gav dei høg status blant tynsetingane, og få, men sosialt framstående aktørar kan ha stor påverknadskraft både språkleg og på andre måtar.

Dialektnivelleringsmodellen fangar altså ikkje like godt opp alle dei prosessane som har vore verksame på Tynset, og er kanskje ikkje like veilegna for å skildre endringsmønstra på Tynset som på Røros. Men modellen kan i alle fall brukast til å skildre dei utviklingstendensane som gjer seg gjeldande blant ungdom på Tynset i dag.

Ein god del av dei trekka som har vorte eller blir nivellerte på Tynset, kan skildrast som meir typisk trønderiske enn austnorske trekk (t.d. dei palatale konsonantane som i *allje mannj*, som ein så å seie ikkje finn lenger på Tynset). Språkleg har altså tynsetmålet fjerna seg klart frå nabomåla i nord, noko som truleg heng saman med at tynsetingane ikkje orienterer seg i særleg grad mot Trondheim og Trøndelag. Denne tendensen såg dialektologen Jørgen Reitan allereie i 1926 då han peikte på at: «I våre dagar vil vel «byen» helst seie Oslo, i det minste millom ungdommen, og den språklege påverknaden på Tynsetmålet ser no ut til å vera større frå sør enn frå nord» (Reitan 1926:7). Men den «trønderiske» fleirtalsendinga *-an* i bestemt form av hankjønns- og hokjønns substantiv står framleis sterkt på Tynset. Denne fleirtalsendinga er svært utbreidd både i trønderiske og i nordnorske talemål, men i denne samanhengen er det lik-

skapen med trønderisk som er det sentrale. Dette er eit trekk vi ikkje finn i austlandske målføre utafor Østerdalen. Dette trekket går såleis *imot* den generelle austlandske regionaliserings-tendensen og gir tynsetmålet eit særskilt preg som skil det frå andre austlandske målføre.

Stolte ungdommar på Røros

Etableringa av Stasjonsbyen på Tynset er nok ei viktig forklaring på dei store språklege forskjellane mellom Røros og Tynset. Men dette er likevel ikkje heile forklaringa. Graden av positiv identitetskjenle knytt til staden er opplagt nokså ulik på dei to plassane. Røros og Tynset har temmeleg ulik status som «stad» både i medvitit til lokalbefolkninga og i det nasjonale medvitit. Det gjekk tydeleg fram at det er ein generell tendens til at ungdom på Røros er meir medvitne om og stolte av heimplassen og dialekten sin enn det tynsetungdomen er. Dei aller fleste ungdomane skildra både Bergstaden og rørosdialekten som spesiell, og som noko det er verdt å ta vare på. Ei slik positiv identitetskjenle og slike positive haldningar til heimplassen og dialekten kan vere med på å demme opp for endringar, både språkleg og kulturelt. Dette er nok ein vesentleg del av forklaringa på kvifor rørosdialekten er såpass resistent som han er. Informanten Ina frå Tynset seier til dømes: «*det gir deg sånn identitet å snakke rørosing*». Litt seinare seier ho: «*vi har ikke noe sånn noe å vår stolt av på Tynset som dæm har på Røros*» (...) *en rørosing er en rørosing men en tynseting er noe litt mer udefinerbart det finnes mange sånne som meg*». Denne siste utsegna

fangar opp mykje av motsetnaden mellom dei to plassane: Røros, gruvebyen med den fascinerande historia og den spesielle arkitekturen kontra Tynset, stasjonsbyen med den store sparken som står midt i sentrum, og som er eitt av landemerka på Tynset, og det mange ser på som det «stygge» rådhuset.

Både Røros og Tynset fekk ei ny innflyttingsbølge på 1970-talet. Desse innflyttarane, som for ein stor del hadde urban bakgrunn, ser ut til å ha hatt større språkleg påverknadskraft på Tynset enn på Røros. Det kan vere fleire grunnar til dette. Ein sentral faktor er nok at dei historiske og sosiale føresetnadene var noko ulike – bl.a. pga. ulike innflyttingshistorier. Sidan ein allereie hadde hatt ei større innflyttingsbølge relativt nyleg på Tynset (dvs. rundt det førre hundreårsskiftet), vann truleg språk og kulturelle preferansar blant innflyttarane lettare innpass i det lokale miljøet her enn på Røros. Røros har lange – og stolte – tradisjonar som bergstad og står kanskje derfor meir imot påverknad utafra. Tynset, derimot, vart i samband med jernbaneutbygginga eit meir ope samfunn, og dermed også meir mottakeleg for språklege påverknader utafra.

Tradisjonsturisme og dialekt

Eit anna viktig poeng, ved sida av den sjølvbevisstheita rørosfolk har kring eiga historie og eigen kultur, er at rørossamfunnet i dag for ein stor del lever av «salet» av nettopp denne historia og kulturen. Dermed er det viktig å ta vare på og dyrke det som blir oppfatta som det genuine og ekte. Ein «stad» er ikkje berre ein konkret geo-

grafisk og fysisk lokalitet, men har også eit bestemt sosialt og kulturelt innhald. «Staden» knyter fortida og notida saman, og representerer på den måten kontinuitet og tradisjon. Den dialekten som tradisjonelt blir knytt til ein stad, har i dette biletet eit viktig potensial som symbolsk uttrykk for lokal historie, kultur og tradisjon. Bruk av den lokale dialekten kan dermed sikre staden status som «genuin». Overført til Røros kan vi seie at det å ta vare på rørosdialekten, er ei viktig «vare» i den moderne «tradisjonsbevaringsøkonomien», der også bevaring av andre tradisjonelle kulturuttrykk og lokale rørosiske spesialitetar inngår.

Tynset lever ikkje på same måte av å selje si historie og sin kultur. Dermed finn vi heller ikkje den same sterke motivasjonen for tradisjonsbevaring her som på Røros. Ein kan dermed seie at rørosdialekten har ein høgare verdi på den språklege marknadsplassen enn det tynsetdialekten har. Potensielt sett «lønner» det seg rett og slett meir å bruke rørosdialekten. At mange openbert set pris på og ønskjer å ta del i den turisttilpassa røroshistoria, rørostradisjonane og rørosarkitekturen, gir igjen føde til auka stoltheit, sjølvmedvit og positiv identitetsoppleving. Her ser vi altså ein positiv sirkelverknad som ikkje på same måten er til stades på Tynset.

Rånarar med dialekt, soss med knot

Sjølv om dialektendringane ikkje er så store på Røros som på Tynset, skjer det likevel vesentlege endringar også her – særleg i visse sosiale grupper. Avhandlinga viser at det er ein klar for-

skjell mellom ungdom som er meir lokalt orienterte, og ungdom som er meir urbant orienterte – både på Røros og på Tynset. Det er dessutan ein svært klar forskjell mellom ungdom som ønskjer å bli, og dei som ønskjer å flytte, mellom urban og tradisjonell livsstil og akademisk og ikkje-akademisk bakgrunn. Motsetnaden er særleg stor mellom «rånarane» på den eine sida og «sossen» på den andre. Analysane viser at det utkrystalliserer seg særskilde livsstilsfelt der hovudkontrasten går mellom ein meir moderne, urban livsstil og ein meir lokalt basert, tradisjonell livsstil. Granskinga viser også at det først og fremst er *gutar* som er både dei mest og dei minst tradisjonelle språkbrukarane. Hovudskiljet går med andre ord ikkje mellom jentene og gutane, men internt mellom gutane. I tillegg til dette viser analysane at foreldrebakgrunn er ein viktig dimensjon i forhold til bruk av lokale kontra nivelerte former. Familien er altså framleis ein viktig språkleg norminstans, trass i at ungdom i dag, ifølgje mange modernitetssosiologar, er meir fristilte frå familieband og tradisjonar.

Litteratur

Auer, Peter & Frans Hinskens 1996. The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area. *Sociolinguistica* 10, 1–25.

Christiansen, Hallfrid 1973. Hovedinndelingen av norske dialekter. I Beito, O. T. & I. Hoff. (red.) *Frå norsk målføregransking*. Oslo: Universitetsforlaget, 39–48.

Helleland, Botolv & Eric Papazian 1981. *Norsk talemål*. NRK – Skoleradioen. Oslo: Otto Falch Hurtigtrykk.

Reitan, Jørgen 1932. *Rørosmålet*. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter nr. 6. Trondheim: F. Bruns Bokhandel.

– 1926. *Tynnsetmålet*. Oslo: Tynnset Mållag.

Røyneland, Unn 2005.

Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde. Dr.art.-avhandling, Acta Humaniora, Universitetet i Oslo.

Skjekkeland, Martin 1997. *Dei norske dialektane*. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla. Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Solheim, Randi 2002. *Språket i smeltetryta*. Ein presentasjon av eit prosjekt. *Målbryting* 6, 131–142.

Øverby, Joleik 1974. *Østerdalsmål*. I Skogstad, O. (red.) *Austlandsmål*. Språkarv og språkbruk på indre Austlandet. Oslo: Det Norske Samlaget, 46–78.

Teksting. To linjer som krever oppmerksomhet

CHRISTINA VIOLETA THRANE STORSVE

OVERALT hvor vi beveger oss i dagens samfunn, bombarderes vi av språk i ulike former. Det kan være reklameplakater som prøver å selge oss noe, sidemannen på bussen som snakker spansk i mobiltelefonen, ukeblader i enorme mengder, et vell av aviser, musikk, radio, fjernsyn og Internett. Alle disse mediene er språkkilder som åpner mulighetene slik at vi kan tilegne oss ny kunnskap, ikke bare fra Norge, men også fra resten av verden. En form for språk det blir for lite fokusert på, er det vi møter som to linjer nederst på fjernsynsskjermen eller filmrettet – nemlig teksting.

Hva er teksting?

Disse to linjene viser oss at teksting er skriftlig oversettelse av muntlig språk. Teksting brukes til å oversette audiovisuelle programmer, dvs. filmer på kino, fjernsyn, VHS og DVD. Videre inngår også andre sjangere som fjernsynsprogrammer, reklame og informasjonsmaterieell. Den tekstingen jeg refererer til her, er interlingval, altså oversettelse mellom to språk, og ikke intralingval oversettelse, f.eks. norskspråklige programmer som er tekstet. Denne teksten, ofte kalt undertekst, er synkronisert med lyden i programmet eller filmen. Et muntlig alternativ til teksting vil for eksempel være dubbing, som i dag brukes mest i barnefilm-

er og barneprogrammer. Grunnen er blant annet at teksting er både mindre tidkrevende og økonomisk sett det beste alternativet. I tillegg har vi i Norge tradisjonelt sett foretrukket teksting framfor dubbing.

En krevende form for oversettelse

Teksting er en krevende form for oversettelse. Tekstere må ha alle generelle kvalifikasjoner som kreves av en oversetter, og i tillegg må han ha spesialkunnskaper innenfor feltet teksting.

Jeg vil nå skissere noen av de utfordringene som er spesielle for teksteprosessen. La oss si at man skal tekste et innslag som skal brukes i en nyhetssending. Det første man må gjøre, er å høre igjennom innslaget og oppfatte hva det handler om. Allerede her melder den første utfordringen seg. Det kan nemlig være slik at lyd kvaliteten på opptaket er så dårlig at man får problemer med å dekode den opprinnelige teksten. De som tekster film og programmer, jobber ofte ut fra et manuskript de kan støtte seg til i slike tilfeller. Dernest kan den opprinnelige teksten skrives ned – transkriberes – for så å oversettes og legges på som tekst. I praksis vil man sjelden ha tid til å utføre denne transkriberingen, man vil gå direkte over til oversettelsen og legge på undertekstene. En annen stor utfordring når det gjelder teksting, er det

at man må forholde seg til et tidspress så vel som det faktum at man som tekst-er må produsere rimelig store mengder tekst for å kunne ha en akseptabel inntekt. Når det gjelder teksting av nyhetsinnslag, kan tidspresset til tider vise seg å være så ekstremt at resultatet kan bli simultanteksting, det vil si teksting på direkten. Det kan skje i ekstraordinære situasjoner der nyhetene er så ferske at de ikke kommer inn til fjernsynsstasjonen før kort tid før sending.

Komprimering

En tredje utfordring, som ikke synes så godt i selve teksteprosessen, er det teksteren automatisk gjør når han oversetter, nemlig komprimerer teksten. Teksteren har kun to linjer til disposisjon, og de kan maksimalt bestå av 34–36 anslag per linje. Videre er eksponeringstiden, altså den tiden to fulle linjer kan stå på skjermen, maksimalt 6 sekunder. Ut fra dette er det ikke vanskelig å forstå at en hel del av det som blir sagt, enten forsvinner eller blir omformulert, og altså komprimert. Et eksempel på det kan være:

Opprinnelig tekst:

- How long does it take to make a hammock?
- Ten days.
- Ten days?
- To make one hammock.
- To make one hammock, exactly.
- All by hand.
- By hand.

Undertekst:

- Hvor lang tid tar det å lage én?
- Ti dager.

Dette eksempelet er hentet fra reiseprogrammet *The pilot guide to Yucatán, Belize and Guatemala: La Ruta Maya* fra 2002. På dette punktet i programmet er det snakk om hvordan man lager hengekøyer i Mexico. Undertekstens funksjon, slik jeg ser det, er å støtte opp om det visuelle og med teksten legge til rette for forståelse hos seere som ikke forstår utgangsspråket. På bakgrunn av dette kan man forklare det at man velger ordet «én», som her refererer til hengekøyen som vises i bildet, som en erstatning for store deler av dialogen.

Men ingen spør hvorfor

En velkjent utfordring er den som dessverre ofte kommer til uttrykk i mediene i forbindelse med teksting. Publikum kjenner gjerne utgangsspråket og kritiserer titt og ofte teksterens produkt. Til tider kan det resultere i at publikum avdekker oversettelsestabber, men det kan også gi oss et signal om at publikum har for lite kunnskap om hvilke utfordringer man møter som tekster, og derfor ikke forstår hva som ligger bak valgene teksteren til slutt har landet på. Jeg tror nemlig ikke det er mange som virkelig har satt seg inn i hvilke valg teksterne må ta, på bakgrunn av de utvalgte utfordringene jeg har presentert her.

Mangel på kvalitetssikring

Teksting er en meget viktig disiplin, og etterspørselen i samfunnet er stor, men på tross av det finnes det svært lite litteratur og lite forskning på området. Som språkstudent tillater jeg meg å undre meg over at det viktigste redskapet vi har for å kunne gjøre oss

forstått og for å forstå, nemlig språket, ikke blir høyere prioritert i samfunnet. Et eksempel er at kvalitetssikring av språket i teksting har lav eller ingen prioritering.

Stor tekstmasse

I boken *Skrifta på skjermen. Korleis skjer teksting av fjernsynsfilm?* skriver Språkrådets direktør Sylfest Lomheim at fjernsynstekstene er våre mest leste tekster – ved siden av aviser. En lignende konklusjon kommer Espen Sleip Blystad og Arnt Maasø fram til i rapporten *Den usynlige teksten. Om teksting på norsk fjernsyn* fra 2004. Lomheim har tatt utgangspunkt i et tankeeksperiment som går ut på at vi tenker oss at en voksen person ser en time tekst fjernsynsfilm per uke i ti av årets tolv måneder. Det gir oss en tekstmasse som tilsvarer tre–fire romaner i året. Her er det viktig å legge merke til at dette eksperimentet er tenkt ut fra en voksen person, så hvis man inkluderer barn og unge, kan man nok regne med at tekstinntaket er minst like stort og kanskje også større. Blystad og Maasø jobber ut fra det som er den hittil første brede kvantitative undersøkelse av fjernsynsteksting på de mest sette kanalene i Norge. Deres rapport fokuserer på den daglige eksponeringen for teksting, dvs. hvor mye tekst en seer kan lese på skjermen en vanlig fjernsynsdag. Denne undersøkelsen viser at tekstmassen tilsvarer om lag 17–18 romaner i løpet av et år, men det er viktig å understreke at dette er *dersom* man faktisk leser alt som vises på fjernsynsskjermen. Det har ikke ligget innenfor rammene av undersøkelsen å gjøre en egen studie av hvor mye en

faktisk leser av all den teksten man eksponeres for. Et tredje eksempel på tekstmengden per år kan hjelpe oss til å forstå hvor store kvanta vi snakker om. Johan de Vries, leder for Norsk audiovisuell oversetterforening (NAViO) holdt foredrag om *Språkkvaliteten i film- og fjernsynsteksting* i mars i år på det første seminaret om teksting, som ble holdt i regi av Norsk språkråd. De Vries presenterte følgende regnestykke: *Dersom man anslår konservativt at én time teksting tilsvarer 15 boksider tekst, finner vi at det hvert år publiseres undertekster i de norske audiovisuelle markedene som tilsvarer omkring 700 romaner à 350 sider hver.* De audiovisuelle markedene inkluderer her teksting av programmer og filmer på fjernsyn, kino-filmer og VHS- og DVD-filmer.

Behov for kunnskap om teksting

Disse arbeidene og egen fjernsynstittererfaring gjør at vi kan fastslå at tekstmassen i Norge i dag er stor. Derfor vil det være naturlig å tenke at behovet for kunnskap om teksting og utdanning i teksting også vil være stort. Og det er det. Men tydeligvis får ikke dette behovet høy nok prioritering, idet man i dag ikke har et eget utdannings-tilbud til tekstere. Det er ikke engang et eget emne innen translatologistudiene, verken ved Universitetet i Oslo eller Høgskolen i Agder. Det var et eget emne i noen år ved Norges handelshøyskole, men den tid er over. Så er det kanskje på tide at studenter og fagpersonale ved høyskolene og universitetene begynner å engasjere seg, blant annet ved å undervise i og forske på teksting. Her kan det for øvrig nev-

Forts. s. 36

Rumensk på ymiskvar lei

OLA I. BREIVEGA

IMAI I ÅR fekk eg endeleg oppfylt ein gamal draum. Min gode ven og tidlegare kollega på Universitetet i Bergen, Arne Halvorsen – no professor i romansk språkvitenskap på NTNU og den fremste rumenskkjennaren her til lands – har i mange år skipa til studie- og førelingsferder til Romania, som vel må kunna kallast hans andre fedreland. Hovudmålet for reisene har vore den transilvanske byen Cluj-Napoca, der vi finn det einaste – og særst blømande – norskfaglege universitetsmiljøet i Romania. Dit gjekk ferda i år òg. Sidan nynorsk språk ligg mitt hjarta nær, og med det argumentet at norskstudentane i Cluj-Napoca neppe nokon gong hadde sett ein levande nynorsking bak kateteret, fekk eg parlamentert meg inn i delegasjonen mot ein lovnad om å halda førelingar om norsk målsoge og det nynorske prosjektet frå Aasen til i dag – på nynorsk. Sjeldan har eg tala til ei meir lydhøyr forsamling, same kva emnet har vore. Nemnde eg eit årstal, visste studentane straks kva det refererte til. 1349? Svartedauden! 1536? Reformasjonen! 1814? Oppløysinga av unionen med Danmark! Det eg hadde å fortelja om det nynorske prosjektet, vart vel motteke, men ingen av studentane konverterte til «sidemålet», det eg kunne sjå. Når sant skal seiast, tykte mange at målsto-

da i Noreg var underleg. Men demokratisk!

Standardmål og målføre

Korleis er så den rumenske målstoda? Slår vi opp i leksika, får vi vita at rumensk høyrer til den romanske språkgruppa i den indoeuropeiske språkfamilien. Målet fell i fire hovudmålføre. Det største av dei er *dakorumensk* (som eg heretter nøyer meg med å kalla *rumensk*), grunnlaget for det moderne skriftspråket. Dei andre er *arumensk*, *meglenorumensk* og *istrorumensk*. Rumensk blir skriva med latinsk alfabet utstyrt med nokre hjelpeteikn (prikkar, bogar o.a.).

Arumensk, les vi, blir tala av overslagsvis 50 000 i Hellas og av 60 000 i Albania, dessutan her og der i Bulgaria og det tidlegare Jugoslavia. Meglenorumensk blir nytta av om lag 5 000 i det nordvestlege Hellas og i Makedonia. Arumenarane og meglenorumenarane blir ofte kalla *vlachar*. *Vlach* er opphavet til det norske ordet *vallak* (= gjeldhest!), som vi har fått gjennom tysk frå eldre slavisk *vlachu*. På Balkan blir ordet ofte nytta i nedsetjande tyding («bondetamp»). Istrorumensk blir i dag berre tala av eit fåtal personar (500–1500) i nokre landsbyar på den kroatisk halvøya Istra (italiensk *Istria*).

Alle dei fire dialektane av rumensk går attende til latin, som vart innført av romerske nybyggjarar som slo seg ned i koloniane Dacia, Moesia og Illyricum alt under Trajan. Då slavarane trengde inn på Balkan på 500- og 600-talet, byrja kløyvinga i målføre. Påverknad frå ulike grannespråk gjorde sitt til at skilnadene etter kvart vart større. Den eldste teksta på rumensk er tidfest til 1521. Fram til 1600-talet var kyrkjelavisk det litterære språket, og det som vart skrive på rumensk, vart krota ned med kyrillisk alfabet det òg. Det latinske alfabetet vart ikkje teke i bruk før i 1860-åra. På 1800-talet vart det gjennomført ei romanisering av ordtilfanget med det resultatet at ei mengd innlånte slaviske ord vart erstatta med tilsvarande franske og italienske. Nokre mindre rettskrivingsendringar vart gjennomførde i 1953. Etter at kommunismen gjekk over ende, har rumenarane delvis vendt attende til gamal rettskriving.

I dag talar overslagsvis 26 millionar rumensk, av dei 20,5 millionar i Romania og 2,6 millionar i grannelandet Moldova. I bae landa er rumensk offisielt språk (i Moldova under namnet *moldovsk*). Ein reknar elles med at det finst om lag 500 000 rumensktalande i Ukraina, 180 000 i Russland, 33 000 i Kasakhstan, 200 000–300 000 i det tidlegare Jugoslavia, 100 000 i Ungarn, 100 000 i USA og 250 000 i Israel.

Rumensk jamført med syster-språka

Attåt rumensk femner den romanske språkgruppa om fransk, spansk, portugisisk og italiensk. Alle er nasjonal-språk. I tillegg kjem dei retoromanske

språka med retoromansk, som er nasjonalspråk i Sveits (ved sida av tysk, fransk og italiensk), *oksitansk* (i Sør-Frankrike), *katalansk* (mest i Nordaust-Spania), *galicisk* (i Nordvest-Spania), *sardisk* (på Sardinia) og det utdøydde *dalmatisk* (i Kroatia).

Til liks med rumensk har òg dei andre romanske språka utvikla seg frå dei folkelege formene av latin, gjerne kalla vulgærlatin. I dei siste hundreåra før Romarriket brotna under folkevandringane, vart vulgærlatin tala meir eller mindre einsarta på området frå Portugal i vest til Svartehavet i aust. Folkevandringane førde til at dette samanhengande språkområdet vart sprengt og oppkløvt. Ei rad faktorar, som tidspunktet for latiniseringa, ulike substratspråk (borttrengde språk) og graden av isolering etter at Romarriket fall, kan forklara utviklinga mot ulike romanske språk. Men ikkje før på 700-talet hadde skilnadene vorte så store at ein kan tala om sjølvstendige språk. Og ser ein bort frå nettopp rumensk, er det ingen skarpe grenser mellom språka så lenge ein tek utgangspunkt i dei lokale målføra. Med utviklinga av skriftspråka, som stort sett bygde på sentrale målføre, har skilnaden vorte større. Men både i ordtilfang og målbyggnad har alle dei romanske språka framleis eit nokså einsarta preg. Når det gjeld uttalen, har fransk og portugisisk fjerna seg mest frå den latinske lydstrukturen, medan det finst mange likskapstrekk mellom spansk, italiensk og rumensk.

Den latinske kاسوبøyinga har overlevd i dei personlege pronomena, men har i alle romanske språk, atter bort-

sett frå i rumensk (og vel sardisk), gått tapt i substantiva og har vorte erstatta av preposisjonsbruk og fastare ordstilling. Klassisk latin hadde ikkje artiklar, men alle dei romanske språka har utvikla både ein bunden og ein ubunden artikkel, som bae står føre substantivet, atter bortsett frå i rumensk, som har etterhengd bunden artikkel – som i dansk, norsk, svensk, islandsk og færøysk. Hankjønnsord kan bøyast slik: *un билет – билетul* (ein billett – billetten), og hokjønnsord slik: *o elevâ – eleva* (ei skulejente – skulejenta). Endings-a-en med boge over i den ubundne forma blir uttala om lag som ein trykklett norsk e (jf. ei due – dua). Det latinske systemet med tre grammatiske kjønn har overalt vorte redusert til to (maskulinum og femininum), atter bortsett frå i rumensk, som i tillegg har ein blandingskategori som blir kalla nøytrum.

Ordtilfanget byggjer i hovudsaka på latin, men lånord frå ymse granne-språk og innflyttarmål har i ulik grad prega dei romanske språka. Mykje å seia har det òg hatt at latin lenge overlevde som kyrkjespråk i vest, medan gresk og kyrkjeslavisk hadde denne rolla i aust. Arabiske lånord er talrike i spansk og portugisisk, fransk har eit etter måten stort innslag av germaniske ord, medan rumensk har lånt frå slavisk, ungarsk, gresk og tyrkisk. Trass i den nemnde romaniseringa av ordtilfanget, har rumensk framleis ein god del slike innslag. Den ulike utviklinga latinen har hatt i dei ulike delane av Romarriket, kan eit stykke på veg òg koma av påverknad frå førromanske substrat (til dømes keltisk for fransk og dakisk for rumensk).

Transilvania

Dette var hovudinnhaldet i den romanskfaglege ferdanista mi då eg sette meg på flyet som skulle føra meg frå Oslo til Bucuresti via Amsterdam, der eg slutta meg til resten av delegasjonen, som var komen ned frå Trondheim. Etter ein føremiddag i Bucuresti dagen etter, som vart meir hektisk enn vi hadde tenkt oss, på grunn av treg lunsjservering, kunne vi ta plass i ei framifrå jernbanevogn og byrja på den sju timar lange reisa nordvestover til *Cluj-Napoca*, den gamle hovudstaden i det nordvestlege hovudlandskapet i Romania, som på rumensk altså blir kalla Transilvania. Frå gamalt har byen to namn til: *Klausenburg* på tysk og *Kolozsvár* på ungarsk, og landskapet blir tilsvarande kalla *Siebenbürgen* på tysk og *Erdély* på ungarsk – vitnemål om at her har rumenske, tyske og ungarske interesser kjempa om hegemoniet i hundrevis av år. Framleis er det ungarske innslaget godt merkande, medan det tyske er sterkt redusert på grunn av utvandring til Tyskland dei siste tiåra.

På den lange togreisa blir det rikeleg høve til å få utvida leksikonskunnskapen om rumenske språktilhøve eg hadde skaffa meg før avreisa. Så, medan toget rullar bedageleg over det sørrumenske slettelandet og finn seg eit trongt elfefar det kan følgja gjennom Karpatane på veg mot destinasjonen, gjev ein lettbeden og oppglødd delegasjonsleiar meg del i sine rumenske, særleg arumenske, innsikter. Dei har han skaffa seg gjennom boklege studium, sjølv sagt, men òg på strabasjose granskingsferder til dei mest avkrøkte balkanske avkrokar.

Meir om arumensk

Langt nord på det greske fastlandet, der Pindosfjella byrjar å reisa seg, ligg ein liten by som offisielt heiter *Metsovo*. Jamvel med små greskkunnskapar skjønar du at folk her ikkje snakkar gresk. Dei snakkar eit romansk språk, og den som kan litt rumensk, skjønar bitar av det. Mang ein turist vil nok undrast på kva folk dette er, og korleis det kan ha seg at det blir snakka romansk midt i tjukkaste Hellas.

Sjølve kallar dei seg *armâni*, på norsk *arumenarar*, noko som klårt viser at dei er medvitne om at språket deira har røtene sine i Roma eller Romarriket. Ein av dei meir iaugefallande skilnadene mellom arumensk og rumensk går elles fram nettopp av ord som *armâni* og *arumensk*: Arumensk har til skilnad frå rumensk ein såkalla protektisk *a*, særleg ved ord som tek til med *r*.

Det er altså Romarriket arumenarane kan takka for språket sitt. Det kan kanskje vera på sin plass å minna om at Romarriket på dei kantar av verda iallfall bolkevis strekte seg langt nordover langs Svartehavet og femnde om mykje av det som i dag går under namnet Romania. Frå år 275 gjekk nordgrensa ved Donau. At keisar Konstantin flytte hovudstaden frå Roma austover til det som skulle bli Konstantinopel (i 330), førde ikkje til noko automatisk skifte av språk – frå latin til gresk. Administrasjonen nytta framleis latin, og på Balkan levde dei to språka side om side i mange hundre år. Det var ikkje før i det sjuande hundreåret at Det austromerske riket byrja å få eit klårt gresk preg, men jamvel då var det til dømes eit krav at militære ordrar skulle gjevast på latin, og kei-

sartittelen var latinsk heilt til år 629. Men som det er sagt: «Der latin og gresk møtest, kjem gresk til å vinna.» Det vart då òg resultatet i det noverande Hellas, men med øyar av romansktalande folk, og dét i område som ligg langt sør for der ein trur grensa gjekk mellom gresk og latin så lenge Romarriket stod (langt oppe i Albania).

Freistnadene på å forklara fenomenet er i høg grad påverka av kva nasjonalitet teorilagarane har, og sjeldan ser ein så mykje kvasivitskap teke i bruk i nasjonalismens teneste. Grekarane – som helst ser at folkesetnaden har vore den same frå antikken – hevdar at arumenarane er etterkomarar av romerske legionærar som var sette til å vakta Via Egnatia, hovudvegen i dei tider mellom Roma og Konstantinopel, og som skal ha fått born med greske damer. At desse legionærane skulle ha tid og lyst til å gå heim og læra borna sine latin når dei ikkje var på vakt, er vel lite sannsynleg. Rumenarane – som kallar arumensk ein rumensk dialekt – meiner på si side at det ein gong fanst ei storrumensk eining nordanom Donau, og at nokre av desse folka flytte sørover og greidde å ta vare på det romanske språket sitt. Også denne forklaringa er heller tvilsam. Ein del lingvistiske data kan tolkast dit at heile området der det vart tala romansk – både nord og sør for Donau – vart delt i to av slavarane då dei byrja å strøyma sørover og okkuperte store delar av Balkan på 600-talet. Ungararane òg nyttar arumenarane i sin nasjonalistiske kamp med rumenarane: Dei påstår at arumenarane er dei siste attverande av den folkesetnaden som tala latin sør for Donau, medan resten vandra

nordover på 1100-talet og folkesette Romania, det vil seia framfor alt Transilvania, som ungararar og rumenarar kivist om. Den forklaringa høver godt til den ungarske påstanden om at då ungararane kom austfrå på 800-talet, fann dei Transilvania/ Erdély folketomt. Vi kjenner att argumentasjonen frå andre fleiretniske område: Den som kjem fyrst, har retten til landet. Dessverre for ungararane stør ikkje arkeologiske funn denne for dei så optimistiske teorien: Transilvania har vore folkesett ubrote frå lenge før den romerske invasjonen. Ein siste teori skal nemnast, nemleg at arumenarane er ætlingar av dei siste av dei latintalande innbyggjarane som busette seg i det gamle Makedonia etter at landet vart innlema i Romarriket i år 148 før Kristus. At rumensk og arumensk skulle bli så pass like med så ulike substrat, veikjer klårt denne hypotesen. Og arumenarane, dei hevdar som grekarane – for dei er på mange måtar meir greske enn grekarane sjølve – at dei er etterkomarar av romerske legionærar.

Om ein no forlet Metsovo og dreg vidare vestover og nordover og like før ein når Albania snur austover inn i dei villaste delane av Pindosfjella, så kjem ein til det arumenske kjerneområdet. 1450 meter over havet ligg til dømes den høgastliggjande landsbyen på Balkan, Samarina. Her bur det 50 000 sauer og 5 000 arumenarar, som framleis praktiserer det ein nordmann ville kalla seterdrift. Det har dei gjort i uminnelege tider. Dei har sauene nede på slettelandet om vinteren og gjeter dei i store flokkar oppe i fjella om sommaren. Skilnaden frå norsk seterdrift er likevel lett å få auga på: Gjatarar med

hundar passar på saueflokkane ute på høgsletta og overnattar i svært enkle krypinn, medan landsbyen har eit villvestpreg, med ein plass omkransa av kneiper og enkle overnattingsstader for gjetarane når dei har fri. Her oppe i fjella finn vi kanskje forklaringa på at arumenarane har greidd å ta vare på språket sitt gjennom så mange hundre år. Dei har i alle år vore halvnomadar og hatt tilhald i ville og særst lite tilgjengelege fjellområde. Kvifor dei fleste er å finna i slike ville fjell, kan kanskje forklarast ut frå det som skjedde i år 602 etter Kristus, då den romerske grensa ved Donau brast og Balkan vart invadert av slaviske folkestammer som tvinga andre folk til område der dei kunne finna livd.

Det er elles ikkje så mykje vi veit om soga til arumenarane opp gjennom hundreåra. Eldste teksta deira skriv seg frå 1700-talet. Dei hadde elles ei stortid på 1000- og 1100-talet, då dei greidde å skipa statar i Thessalia og sørdelen av Makedonia. Dei var òg med på å skipa eit bulgarsk rike, som var sjølvstendig til ut på 1300-talet. Så blir det stilt om arumenarane til dei dukkar opp att under den greske fridomskrigen mot tyrkarane (1821–1829), då til og med mange av leiarane var arumenarar. Elles gav det ottomanske styret relativt gode vilkår for arumenarane. Dei vart etter kvart rekna som ein eigen millet (nasjonalitet) med rett til egne skular og eiga kyrkje.

Under andre verdskrigen, då aksemaktene okkuperte Hellas, vart det gjort ein freistnad på å skipa ein sjølvstendig arumensk stat i Pindosfjella og Tessalia – med italiensk hjelp. Det fekk arumenarane svi kraftig for etter krig-

en, for det fekk Hellas til å ottast at arumenarane hyste alvorlege separatistiske tankar. Resultatet er at arumenarane i dag freistar å stå fram som dei mest greske av alle grekarar.

Og det er i grunnen situasjonen i dag. Dei arumenarane som kanskje kunne ynskja seg ein meir tydeleg arumensk identitet, ligg svært lågt i terrenget. Grekarane, som i eit svært så nasjonalistisk Europa må seiast å ligga i teten, har sidan 1951 ikkje registrert etniske minoritetar. Dei går i beste fall med på at landet har innbyggjarar som dei kallar framandspråklege grek-

arar, men reknar vel eigenleg berre med religiøse minoritetar, i praksis muslimar.

*

Så langt min ven Arne. Eg hadde vona at eg på turen sørover att (då vi mellom anna gjorde ein stogg i Draculas heimby, Sighisoara), skulle få ei tilsvarende utgreiing om meglenumenarane og dei istrorumensktalande kroatane, men det vart det dessverre ikkje noko av. Men kven veit, kanskje byddet seg eit høve til det alt neste år.

Nordens språkråd 2006

Nordens språkråd har ansvaret for å koordinere og lede det språkpolitiske arbeidet i Norden på vegne av Nordisk ministerråd. Nordens språkråd har ansvar for programmet Nordpluss språk, for å koordinere samarbeidet mellom språknemndene i Norden og for de nordiske sendelektorenes arbeid med språk- og kulturopplysning.

Formannskapet i Nordens språkråd følger formannskapet i de andre organene under Nordisk ministerråd. I 2006 overtar Norge ledelsen, og det betyr at Språkrådet i Norge vil lede arbeidet i Nordens språkråd. Språkrådet har deltatt i utformingen av programmet for Norges formannskap, som Utenriksdepartementet koordinerer, og i arbeidet med sektorprogrammet for utdan-

ning og forskning, som Kunnskapsdepartementet har ansvar for.

Språksamarbeidet er en del av samarbeidet innenfor utdanning og forskning. Nordens språkråd avgjør hva som skal prioriteres på språkområdet, og det landet som har formannskapet, utarbeider planer for perioden.

I 2006 prioriterer Språkrådet nabo-språkforståelse, tiltak mot domenetap (særlig i høyere utdanning), språkteknologisk samarbeid og fagspråklig harmonisering. Arbeid som er satt i gang av nåværende formannskap (Danmark), blir videreført, eller avsluttet i samsvarende med planene. Mer informasjon fins på <http://www.norden.org> under Samarbetsområden, Språk.

Filleonkel og filletante

LARS S. VIKØR

DETTE EMNET har vore behandla i Språknytt før. I nr. 3 1974 spurde Språkrådet lesarane om opplysningar om desse orda, tyding og opphav. Tydelegvis kjende ingen seg kalla, for det kom ikkje meir i bladet før det var gått ti år. Nøyaktig ti år: I nr. 3 1984 står det ei lita samanfatting av den informasjonen som fanst. Men orda er framleis vage, og det kan vere grunn til å sjå nøyare på dei.

Kva seier ordbøkene?

I dei einspråklege norske standardordbøkene er orda definerte på ulike måtar. I den eldste, *Norsk Riksmålsordbok* (1937), står det: «fars eller mors fetter» resp. «kusine». Same definisjonen har ordbøkene til Tor Guttu på Kunnskapsforlaget (i ulike utgåver under ulike namn, m.a. *Norsk illustrert ordbok* frå 1993). *Bokmålsordboka*, derimot, har fire tydingar på *filleonkel*, med tilvising dit frå *filletante*:

«1 mann til tante 2 sær i bymål: fars el. mors fetter 3 onkel til far el. mor 4 nær mannlig venn av familien, i forhold til barna».

Denne struktureringa er overteken frå *Norsk Ordbok*, der det under *filleonkel* (også her berre med ei tilvising under *filletante*) står slik:

«1) ektemann til far- el morsyster (heller vanl). 2) (serl i bym.) fetter til far el mor (NRO). 3) onkel til mor el

far (RisørM,GrimstadM); (og) annan fjern mannleg slektning (RisørM). 4) (i vidare bruk) nær mannleg ven av ein familie i høve til borna i denne familien.»

Nynorskordboka har derimot rasjonalisert:

«slektning el omgangsven som blir kalla onkel utan å vere det; sær: mann til tante».

Endeleg kan vi nemne at supplementet til Norsk Riksmålsordbok i tillegg har ført inn orda *fillenevø* og *-niese*: «nevø, niese som er barn av ens fetter ell. kusine».

Mønsteret ser altså ut til å vere at tydinga «inngifta onkel eller tante» står sterkast i det nynorske (og dialektale, noko som også artikkelen i Språknytt nr. 3–1984 tyder på, for der er det opplyst at heimelsfolk frå ulike landsdelar hevdar dette), mens tydinga «syskenbarn til far eller mor» dominerer i bymål og bokmål (riksmål). I tillegg har vi tydinga «gammalonkel, gammaltante» (eller «grandtante») frå Risør og Grimstad (kanskje noko tilfeldig registrert, men i alle fall verkar ikkje denne tydinga særleg utbreidd). Og endeleg har vi ei ganske vag tyding som Nynorskordboka formulerer som hovudtyding, og som Norsk Ordbok gir opp som siste tyding utan kjeldefesting.

Berre i norsk

I nærskyldte språk – eller andre språk, for den del – finst ikkje desse orda, ifølgje dei største og viktigaste ordbøkene. Dei finst heller ikkje i dei eldste norske ordbøkene til Aasen, Ross og Schjøtt. Dei tidlegaste belegga på denne bruken av *fille-* som eg har funne, skriv seg frå John Brynildsen: *Norsk-Engelsk Ordbog* (1917) og *Norsk-Tysk ordbog* (1926) (om Brynildsen, sjå Tor Guttus artikkel i *Språknytt* nr. 1–2 2005 s. 24–25). Og da ikkje *filleonkel* eller *filletante*, for ingen av dei orda står, men derimot *fillefætter* 'distant (or fiftheth) c-n [= cousin] / entfernter (...weitläuf(t)iger Vetter', og i den norsk-tyske også *fillekusine* 'Tochter eines Cousins, einer Cousine' og *fillenevø* 'weitläuf(t)iger Neffe'. Desse orda har eg aldri hørt og finn eg heller ingen annan stad, anna enn *fillenevø* (og *fillemniese*), som i tillegg til i NRO-supplementet (sjå ovanfor) også finst i Hallfrid Christiansen og Niels Åge Nielsen: *Norsk-dansk ordbog* (1971) med tydinga 'søskendebarns søn / datter' (der står *filleonkel* og *filletante* òg med NROs tyding).

Det verkar som desse orda har oppstått i norsk. Det kan vere eit argument for at grunnordet *fille* er særnorsk; i dansk (*Ordbog over det danske Sprog*) er det berre nemnt som sjeldsynt lån frå norsk. Det verkar mest truleg at desse slektskapsorda har opphavet sitt i urbane og borgarlege krinsar, kanskje rundt førre hundreårsskiftet, og derfrå har spreidd seg utover landet. Orda *onkel* og *tante* (og *nevø*, *niese*, *fetter* og *kusine*) er i seg sjølve utslag av ein slik urban slektskapsterminologi som har spreidd seg og

trengt bort meir spesifikke tradisjonelle termar som *farbror*, *faster*, *morbror* og *moster* m.m. – men dei er rett nok lånte frå fransk (*fetter* frå tysk) i utgangspunktet.

Opphavet til *fille*-prefikset ligg heilt i skodda; det næraste å gjette på er at det kan vere det vanlege nedsetjande forleddet *fille-* som på ein eller annan måte har fått ein nøytral stilverdi i nettopp desse termene. Det kan ha hatt eit element av «uektheit»: at det ikkje er «ekte» onklar og tanter – eit element vi kan finne attspegla i somme av definisjonane vi har sitert frå ordbøkene. Men *fille-* i tydinga 'falsk' finn vi rett nok ikkje i andre ord, med eitt mogleg unntak: *fillerose*, som er definert i Norsk Riksmålsordbok som 'peon; (også:) valmue' og kalla «fam[iliært]», og i Norsk Ordbok som 'valmue' med heimfesting til Andebu (Vestfold). Spørsmålet – som ordbøkene ikkje gir svar på – er om dette kunne brukast som eit nøytralt namn på desse blomane, eller om det var reint nedsetjande. Den normale og svært utbreidde tydinga av *fille-* er i alle fall 'noko dårleg eller elendig', og derfor liker vel heller ikkje alle å bli omtala som *filleonkel* eller *-tante*. Likevel ligg ikkje desse tydingane lenger frå kvarandre enn at ein overgang mellom dei kanskje er plausibel.

Ein terminologisk synsvinkel

Ser vi på orda frå ein terminologisk synsvinkel, veit vi at utviklinga går mot eit stadig meir vagt og upresist system av slektskaps-termar – samtidig som nye familieforhold krev nye spesifikke termar for nye relasjonar. Orda

Framhald s. 36

NYORDNYORDDORDNYORD
ORDNYORDDORDNYORDNY
NYORDNYORDNYORDNY
ORDNYORDDORDNYORD
NYORDNYORDDORDNYORD
ORDNYORDDORDNYORDNY
NYORDNYORDDORDNYORD
ORDNYORDDORDNYORDNY
NYORDNYORDDORDNYORD
ORDNYORDDORDNYORDNY
NYORDNYORDDORDNYORD
ORDNYORDDORDNYORDNY
ORDNYORDDORDNYORDNY
ORDNYORDDORDNYORDNY
ORDNYORDDORDNYORDNY
ORDNYORDDORDNYORDNY
ORDNYORDDORDNYORDNY
ORDNYORDDORDNYORDNY
ORDNYORDDORDNYORDNY
ORDNYORDDORDNYORDNY

Når et ord er ført opp i denne spalten, betyr det bare at vi har registrert det. Det betyr ikke at Språkrådet går god for

ordet. Dersom vi tilrår eller rår fra å bruke ordet, vil vi nevne det uttrykkelig. Nyordspalten redigeres av Svein Nestor.

ballbinge og balløkke Bedriften samarbeider med Askim mekaniske verksted og Mona mekaniske verksted i Eidsberg om produksjon av de innebygde balløkkene, eller fotballbingene som de også kalles. Balløkkas fremste fortrinn er veggene, som gjør at fotballen ikke triller bort fra banen.

Nationen, 7.5.2005

bølgepølse Kraftverket til havs består av store «bølgepølses» på 140 meter som buker seg opp og ned på bølgetoppene. Når bølgene bøyer pølsen, pumpes det hydraulisk væske gjennom den. Denne energien omdannes til strøm.

Aftenposten 20.5.2005

naids Naids er et ondsinnet tvillingproblem av hiv/aids. Naids er betegnelsen for et svekket immunforsvar på grunn av alvorlig feil- og underernæring. Naids er en forkortelse for Nutritionally Acquired Immune Deficiency Syndrome (Næringspåført immunsviktsyndrom).

Dagsavisen 22.5.2005

normaliseringsverktøy I dag har psykiatere totalt 360 diagnoser og underdiagnoser å velge mellom. Homofili ble riktig nok tatt ut av sykdomslisten i 1980, men skal vi tro Ekeland og Fugelli spiller psykiatrien og dens ekspertsystemer fortsatt en rolle som

normaliseringsverktøy. Betydningen er «verktøy som psykiatrien bruker til å gjøre folk 'normale'».

Morgenbladet 27. mai – 2. juni. 2005

oslovestiansk Når konservative oslovestianske filosofer og kristenfundamentalistiske sektmedlemmer bekymrer seg over debattnivået, er det all mulig grunn til å være bekymret for debattens liv i det hele.

Odd Nordhaug i Dagbladet 23.8.2005

SEDS Begrepet SEDS – Sedat Døds Syndrom – blir lansert av Monica Klungland Torstveit, dr.scient. ved Ullevål Universitetssykehus og Norges Idrettshøgskole. Hun ser inaktivitet i det norske folk som den største trusselen mot vår helse.

Vårt Land 30.4.2005

selvmarginaliserende Søskenbarnektenskap, i den systematiske form den forekommer i enkelte innvandrermiljøer, er en selvmarginaliserende prosess og bør forbyes.

Erik Qvam i Aftenposten 29.6.2005

svinefri Etter påtrykk fra Drammens taxi-sjåfører kan Statoil som byens første bensinstasjon tilby svinefrie pølser til muslimer.

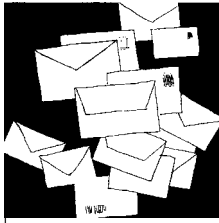
Aftenposten 9.9.2005

tekstilist Hvert år har vi også en åpen dag der vi inviterer tekstilister på arrangementene for å vise hvor hyggelig vi har det.

Anett Fuglesang i Norsk Naturistforbund i Aftenposten 27.8.2005

vandrofon Guri (8) har Downs syndrom og liker å utforske verden på egen hånd. Det gjør mamma nervøs. Ny teknologi som kan hjelpe – en «Vandrofon» – vil ingen gi dem. En «Vandrofon» er basert på GPS-teknologi og vil hele tida kunne gi mamma Grete Johanna Reitan svar på hvor datteren befinner seg.

Dagbladet 20.8.2005

Redaksjonen tar gjerne mot brev fra leserne. Det kan være kommentarer til artiklene og emner i bladet, interessante ord og

uttrykk en har kommet over; nyord, spørsmål eller annet. Adressen er: Språknytt, Språkrådet, Postboks 8107 Dep, 0032 OSLO

Spørsmål: Då eg slo opp på 'farsi' på heimesida til Språkrådet, kunne eg lesa dette: «hovedspråket i Iran, også kalt *persisk* (s.d.) eller *nypersisk*», men eg finn inga oppføring på 'persisk'. I den siste utgåva av Bokmålsordboka kan det sjå ut som begge nemningane er like gode. Er det 'farsi' eller 'persisk' som er det rette?

Svar: Ordet 'farsi' kom inn i Tanums store rettskrivningsordbok i 1983. Grunnen til at ordet vart teki inn i boka, kan ikkje vera vedtak i Norsk språkråd, for noko slikt finst ikkje.

Tanken attom det å ta inn *farsi* i ordboka har vel vori at ein meinte at det var meir 'korrekt' å nytta den nemninga som dei som talar dette språket, sjølve brukar. Men skal ein følgja ein slik tankegang, må jo 'norsk' kallast 'norsk' på persisk (og for den del på alle andre språk i verda), og det er heilt uaktuelt. Dessutan har dei fleste av dei nokolunde godt kjende språka særnorske nemningar. Dei språka som vi kallar 'litauisk', 'latvisk' og 'armensk', til dømes, heiter 'lietuviu kalba', 'latviesu valoda' og 'hajots lezu' på heimespråket. Og når me

ikkje nyttar dei nemningane som høyrer heime i desse språka, kvifor skal me da gjera det annleis med 'farsi', som er den persiske nemninga?

'Persisk' har lang tradisjon i norsk, og å ta inn 'farsi' er eit brot med tradisjonen. Forma 'nypersisk' skulle også vera uturvande for iranaren Mano Amarloui har kalla ordboka si 'Norsk-persisk ordbok'.

Det er ikkje berre me som meiner at 'persisk' er den rette nemninga. Finn Thiesen, førsteamanuensis i persisk ved Institutt for austroeuropeiske og orientalske studium ved Universitetet i Oslo (han er rett nok dansk) bruker nemninga 'persisk'. I artikkelen 'Om språkforholdene i Pakistan' i nummer 3–4 2003 av Språknytt står det t.d.:

«Også opp gjennom middelalderen hadde den muslimske overklassens språk vært persisk (og delvis også tyrkisk), og det hadde funnet sted en stadig innvandring av persisktalende muslimer fra Iran og Sentral-Asia.»

'Persisk' er altså ordet. Det har også den fordel at det kan nyttast både som substantiv og som adjektiv. Det kan ikkje 'farsi', som ikkje kan vera adjektiv.

Spørsmål: Finst det reglar for korleis ein skal skrive telefonnummer? Skal vanlege åttesifra telefonnummer skrivast i seriar på 2+2+2+2 siffer, og mobilnummer i seriar på 3+2+3 siffer, eller er det fritt fram?

Svar: Vanlege telefon- og faksnummer står i grupper på to siffer, altså 2+2+2+2. Telefonnummer i 400-, 800- og 900-serien skal skrivast i grupper på 3+2+3 siffer. Reglane er fastsette av Post- og teleilsynet.

Fra side 25 ... *Teksting* ...

es at Høgskolen i Agder faktisk har et ønske om å etablere en mastergrad i oversettelse med særlig fokus på teksting. Men det kan bare realiseres hvis samfunnet ser behovet tydelig nok, og det dermed bevilges penger til en slik satsing. I tillegg vil jeg oppfordre tekstebyråene til å støtte opp om det samme, slik at det kan bli levelige kår for den

alminnelige tekster, dvs. at man kan ta seg tid til og råd til å lage et kvalitetsprodukt. Det viktige for alle involverte parter er at vi tar faget på alvor og ser på hva vi selv kan bidra med for å fremme teksting som profesjon og fagdisiplin, og styrke tekstene som yrkesgruppe for å bidra til at publikum og samfunnet får servert godt språk.

Frå side 33 ... *Filleonkel* ...

på *fille-* har to hovudtydingar som er rimeleg presise, nemleg 1) 'inngifta eldre slektning', og 2) 'søskenbarn til ein av foreldra'. Men i tyding 1 er det meir presist å bruke adjektivet «inngifta», altså å seie *inngifta onkel* heller enn *filleonkel*. Oftast kallar ein slike personar rett og slett berre *onkel* og *tante* utan noko tillegg, fordi mange opplever desse personane som om lag like nærståande som dei kjøtlege onklane og tantene. Tyding 2, derimot, har vi ikkje noko anna ord eller uttrykk for, anna enn «fetteren til far» osv., og det kan opplevast som ein mangel i språket, eit semantisk tomrom som vi har bruk for eit ord til å fylle. Det er i denne tydinga orda på *fille-* (både *filleonkel*,

filletante, *fillenevø* og *filleniese*) kunne gjere best teneste i språket. Det er også denne tydinga eg sjølv i alle år har forbunde med dei.

Denne artikkelen kan ikkje avsluttast utan eit nytt forsøk på det Språknytt alt tidlegare har prøvd: å be om reaksjonar og supplerande informasjon frå lesarane – både om kva dei meiner orda faktisk tyder (og da vil vi gjerne vite litt om miljø- og dialektbakgrunn og alder), og kva dei eventuelt tykkjer orda burde tyde (eller om dei bør brukast i det heile – somme vil kanskje oppfatte dei nedsetjande). Om nokon har kunnskapar som kan kaste lys over opphavet til orda, vil det vere spesielt interessant å få høre om det.

Nordisk terminologisamarbeid – Nordterm

Nordterm er en sammenslutning av organisasjoner og foreninger i Norden med interesse for terminologiarbeid, terminologiutdanning og terminologiforskning. Samarbeidet omfatter fem stater (Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige) og åtte språk (dansk, finsk, færøysk, grønlandsk, islandsk, norsk, samisk og svensk). Sammenslutningen er ikke en organisasjon og har ikke egne finansielle midler.

Siden høsten 2004 har Språkrådet vært norsk partner i Nordterm. Nordterms øverste

organ er «styringsgruppen». Norge har formannskapet i tidsrommet juni 2005–juni 2007, og i denne perioden er Jan Hoel fra Språkrådet (jho@sprakradet.no) leder for gruppen.

Kjernen i Nordterm utgjøres av terminologisentrene i de nordiske landene: Terminologigruppen, Danmark; Sanastokeskus TSK / Terminologicalentralen TSK, Finland; Íslensk málnefnd, Island; Språkrådet, Norge; Samisk språknemnd, Norge og Terminologicalentrum TNC, Sverige.

Les mer her: <http://www.nordterm.net/>

FORFATTERNE

Ola Breivega er cand.philol. og har de siste 17 åra arbeidet som språkkonsulent (firlans). Fra desember 2005 er han ansatt som seniorrådgiver i Språkrådet.

Gjert Kristoffersen er forskningsdirektør ved Aksis og professor i språkvitenskap ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.

Unn Røynealand er postdoktorstipendiat ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier ved Universitetet i Oslo og førsteamanuensis 2 ved Ivar Aasen-instituttet ved Høgskulen i Volda. Hun leder et prosjekt om språkbruk og språklige praksisformer blant ungdommer i multikulturelle miljøer i Oslo.

Karin Fjellhammer Seim er runolog og arbeider som førsteamanuensis ved Institutt

for nordistikk og litteraturvitenskap ved Norges teknisk-naturvitenskapelig universitet (NTNU) i Trondheim.

Christina Violeta Thrane Storsve studerer for tiden tolking i offentlig sektor ved Universitetet i Oslo og arbeider med tolking mellom spansk og norsk. Hun har studert oversettelse mellom engelsk og norsk ved Universitetet i Oslo og Norges handelshøgskole i Bergen.

Kjell Ivar Vannebo er professor i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Oslo.

Knut S. Vikør er professor ved Seksjon for leksikografi og målføregransking ved Universitetet i Oslo.

Omslagsbilde:

© Johan Butenschøn Skre, Komma.no

INTERNETT

Tekstene i dette nummeret fins også på Internett: <http://www.sprakrad.no>

SPRÅKRÅDET

Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

Telefon: 22 54 19 50

Telefaks: 22 54 19 51

Ansvarlig redaktør:
Sylfest Lomheim

Redaktører:

Svein Nestor
svein.nestor@sprakradet.no

Åsta Norheim
asta.norheim@sprakradet.no

Abonnement og adresseendring: post@sprakradet.no

Signerte artikler står for forfatterens syn. Redaksjonen

forbeholder seg rett til å publisere innsendte artikler på Internett.

Fire nummer i året.

Opplag: 25 000

Redaksjonen avslutta 4.11.2005

Form: NIGARD, Venabygd

Trykk: PDC Tangen 2005

ISSN 0333-3825

B

NORGE/NOREG

P. P.

Returadresse:
SPRÅKRÅDET
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

ISSN 0333-3825